

H. MEHMED HANXHIQ

HYRJE NË SHKENCËN E HADITHIT

Logos-A - Shkup

H. MEHMED HANXHIQ

HYRJE NË SHKENCËN E HADITHIT

Logos-A - Shkup
1417/1997

Titulli i originalit

H. Mehmed Handžić
Uvod u hadisku nauku
III izdanje; Sarajevo 1972

Përktheu
Nexhat Ibrahimi

Copyright[©] by *Logos-A* - 1997

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека "Климент Охридски" - Скопје

297.5

HANXHIIQ, Mehmed

Hyje në shkencën e hadithit / Mehmed Hanxhiq; [përktheu Nexhat Ibrahimi]. - Shkup : Logos-A, 1997, 66 стр. : 24 см. - (Biblioteka Hadith)

Превод на делото: Uvod u tefsirski nauku

ISBN 9989-601-41-0

a) Hadisi - Komentari

COBISS-ID 23075594

2

H. Mehmed Hanxhiq
Hyrje në shkencën e hadithit

PARATHËNIE BOTIMIT TË PARË

قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَرَحُّمْتُ فِيكُمْ أَمْوَانٌ
لَنْ تَضِلُّوا مَا تَتَكَلَّمُونَ بِهَا: كِتَابُ اللَّهِ
وَأُسْنَةُ رَسُولِهِ.

Pejgamberi i All-llahut, Muhammedi alejhis-selam, pas vete na ka lënë dy udhëheqës në fe, të cilët, nëse do t'u përbahemi si duhet, gjithnjë do të na përudhin në lumturi e shpëtim, e do të na ruajnë nga mashtrimi. Ata dy udhëheqës janë Libri i All-llahut, Kur'ani famëlart dhe Hadithi ose Sunneti i Pejgamberit të All-llahut. Rreth tyre janë zhvilluar dy shkenca fetare, që pa dyshim janë dy dituritë fetare islame më të rëndësishme. Këto janë shkenca e tefsirit dhe hadithit. Kjo "HYRJE" jep parapërgatitjen më të rëndësishme për atë që dëshiron të preokupohej me këto dy shkenca.

Autori

* Në boshnjakishte vepra origjinale mban titullin *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku* ("Hyrje në shkencën e tefsirit dhe të hadithit"), ndërsa në gjuhën shqipe do të botohet në dy vëllime veç e veç. Prandaj, në fillim të të dy vëllimeve do të qëndrojë *Hyrja* e njëjte, siç ka qenë në boshnjakishte (botuesi).

HYRJE NË SHKENCËN E HADITHIT

Hadith, sunnet, haber dhe ether

Fjala *hadith* (الْحَدِيثُ) në gjuhën arabe dmth. lajm dhe të folur përgjithësisht. Në shkencën e hadithit, fjala *hadith* si shprehje profesionale ka domethënie të veçantë. Aty fjala *hadith* dmth. "ajo që Muhammedi alejhis-selam e ka thënë, e ka punuar, ose ka parë që dikush diçka bënë, e me heshtjen e vet këtë e ka lejuar dhe njeriun përkatës nuk e ka qortuar." Në hadith bëjnë pjesë edhe ato lajme që flasin për karakteristikat e Muhammedit alejhis-selam dmth. për atë çfarë ka qenë Muhammedi alejhis-selam me karakteristikat e veta të jashtme e shpirtërore. Në pajtim me këtë, hadithi ndahet në katër lloje:

1. *El-Hadithu-l-kavli* (الْحَدِيثُ الْقَوْلِيُّ) dmth. ajo që Muhammedi alejhis-selam e ka thënë, psh.

الْمُسْلِمُ مِنَ السُّلَمِيِّ مَنِ اسْتَبَدَّ بِأَيْدِيهِ

"Musliman (i mirëfilltë) është ai, nga gjuha dhe dora e të cilit muslimanët tjerë janë të qetë e të sigurt." Më së shumti ka hadithe të këtij lloji.

2. *El-Hadithu-l-fi'ilij* (الْحَدِيثُ الْفِعْلِيُّ) dmth. ajo që Muhammedi alejhis-selam e ka punuar, psh:

كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي ضِعَاءَ السُّلَيْمِيَّةِ وَيُؤَرِّقُهُمْ وَيَشْهَدُ جَنَائِزَهُمْ

"Ka shkuar Pejgamberi a.s. te muslimanët e varfër, i ka vizituar dhe ka asistuar në xhenazet e tyre."

3. *El-Hadithu-t-takririj* (الْحَدِيثُ التَّكْرِيرِيُّ) dmth. ajo që Muhammedi alejhis-selam e ka parë ose dëgjuar se vepron një musliman, dhe këtë me heshtje e ka lejuar dhe të përmendurin nuk e ka qortuar, psh.:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: جَالَسْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ
مَرَّةٍ فَكَانَ أَصْحَابُهُ يَتَنَادُونَ الشُّعْرَ وَيَتَذَكَّرُونَ شَيْئًا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ
وَهُوَ سَأَلْتُ فَرَبَّنَا تَبَسُّمٌ مِنْهُمْ.

“Rrëfen Xhabir b. Semure: “Kam ndenjur ulur me Pejgamberin a.s. më shumë se qindra herë, e shokët e tij njëri-tjetrit i recitonin vjersha dhe përmendnin nga diçka nga periudha paraislamike, kurse ai heshtte dhe herë-herë me ta buzëqeshej”.

4. Në vendin e katërt vijnë hadithet që përmbajnë karakteristikat fizike ose shpirtërore të Muhammedit alejhis-selam dhe flasin për vetitë e Muhammedit alejhis-selam, psh.:

كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَحْسَنَهُمْ خُلُقًا

(“Ka qenë Pejgamberi a.s. njeriu më i bukur sipas pamjes dhe më i miri sipas karakterit.”), ose:

كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَوِيلَ الصَّمْتِ قَلِيلَ الضَّحِكِ

(“Pejgamberi s.a.s. gjatë kohë heshtte, kurse pak qeshej.”)

Ky përkufizim i hadithit është i shtrirë në mesin e dijetarëve të hadithit. Ndërkaq disa konsiderojnë se hadithi ka domethënie më të përgjithësuar, dhe se hadith, sipas mendimit të tyre, quhen edhe thëniet e shokëve të Pejgamberit alejhis-selam - as’habëve dhe thëniet e brezit pas tyre - tabi-inëve. Ky përdorim është i rallë ose tërësisht i mospërfillur.

Sunneti (السُّنَّةُ) në gjuhën arabe dmth. veprim, mënyrë e sjelljes. Si term fetar *sunneti* përcakton veprimin e Muhammedit alejhis-selam dhe mënyrën e sjelljes së tij. *Sunneti* nganjëherë i përcakton edhe të gjitha hadithet e tij, dhe psh. thuhet: Burimi i parë fetar është Kur’ani, kurse i dyti Sunneti. Në këtë kuptim shpesh përdoret edhe fjala hadith. Në fikh sunneti

përcakton atë që me fe është e rekomanduar dhe që është e mirë të vep-
rohet, e nuk është detyrim rigoroz.

Haber (حَبْرٌ) në gjuhën arabe dmth, lajm, kurse në shkencën e hadithit
nganjëherë përdoret si sinonim i hadithit, e nganjëherë ka domethënie më
të gjerë sikur që e ka fjala *ether* (أثير). Me fjalë të tjera, fjala “*ether*” në
gjuhën arabe dmth. gjurmë, mbetje dhe lajm, kurse në shkencën e hadithit
ka domethënie më të përgjithësuar se sa hadithi. Për këtë shkak thuhet:
Çdo hadith është ether, kurse çdo ether nuk është hadith. Në pajtim me
këtë, *etheri* nënkupton lajmet që kanë të bëjnë me Muhammedin alejhis-
selam, as’habët, tabiinët dhe njerëzit tjerë. Nganjëherë në këtë kuptim
përdoret edhe *haberi*. Për këtë historianit që merret me lajmet përgjithë-
sisht i thuhet *Ahbarij* (أخباري).

Metni, senedi, isnâdi, rivâjeti dhe râviu

Nuk dihet se kush në histori u ka kushtuar më shumë rëndësi lajmeve dhe
më me kujdes ka vepruar në këtë pikëpamje sikur muslimanët me traditën
e vet, me lajmet që kanë të bëjnë me Muhammedin alejhis-selam dhe laj-
met përgjithësisht. Ata kanë shënuar ose e kanë regjistruar në mbamendje
çdo lajm dhe çdo hadith së bashku me zinxhirin e njerëzve nëpërmjet të
cilëve lajmi përkatës ka arritur.

Vetë lajmi ose vetë hadithi quhet *metn* (مَنْعَةٌ), dmth. teksti, kurse zinxhi-
ri i njerëzve nëpërmjet të cilëve ky lajm ka ardhur deri te ne, quhet *sened*
(سَنَدٌ), dmth. mbështetje. Përcjellja dhe rrëfimi i këtuille i hadithit quhet
isnâd (إِسْنَادٌ). Shpeshherë fjala isnad përdoret si sinonim i fjalës sened.

Senedi të hadithi është çështje shumë e rëndësishme. Sipas senedit ose - të
shprehemi më qartë - sipas besnikërisë, diturisë dhe devotshmërisë së
njerëzve që e përcjellin hadithin, i njohim hadithet autentike nga hadithet e
dobëta dhe atyre haditheve që nuk janë autentike. Dhe njëmend, sikur të
mos ishte senedi, Zoti e di se çka krejt në të do të ishte futur. Për këtë
edhe thotë dijetari i madh islam Abdullah b. Mubareku: “Senedi është prej
fesë. Sikur mos të kishte sened, kush çka të dojë do të fliste.” Në hyrje të
Sahihut të Muslimit qëndron se Ebu Is’hâk Tâlikâni e ka pyetur Abdullah
b. Mubarekun për një hadith, se çfarë është. Abdullahu e pyeti se prej kujt
e ka dëgjuar, e ky i tha: “Nga Shihâb b. Hirâshi.” Është njeri besnik, në
këtë tha Abdullahu, por prej kujt ai e ka dëgjuar? Për Zotin, ai vetëm

thotë se këtë hadith Muhammedi alejhis-selam e ka thënë, kurse nuk tregon se prej kujt e ka dëgjuar, u përgjigj Ebu Is'haku. Në këtë Abdullahu tha: "O Ebu Is'hak, ndërmjet Haxhxaxh b. Dinarit dhe Alejhis-selamit ka shkretëtira të shumta, që as devetë më të mira nuk mund t'i kapërcejnë!" Nga kjo kuptojmë se çfarë rëndësie i kanë kushtuar dijetarët islamë senedit.

Më lartë kemi cekur se rrëfimi i tillë i hadithit quhet isnâd. Pos kësaj shprehjeje ekziston edhe një shprehje që ka domethënie të njëjtë, kurse kjo është shprehja "rivâjet" رِوَايَاتُ. Njerëzit të cilët në këtë mënyrë e përcjellin hadithin quhen "râvijë" (رَٰوِي pl. الرِّوَاةُ). Râvijë pra janë njerëzit që e përbëjnë zinxhirin ose senedin e një hadithi.

Musnidi, muhaddithi, hâfidhi, huxhxhe dhe hâkimi

Emrat e cekur në titull janë emërtime për njerëzit që merren me shkencën e hadithit. Shkalla më e ulët është "musnidi" (مُسْنِدٌ). Me atë emër quhet njeriu që i rrëfen hadithet me senedet e tyre, pa marrë parasysh atë se a e njih ai në hollësi domethënien kompetente të atyre haditheve, vlerën e tyre dhe njerëzit nëpërmjet të cilëve ato hadithe deri te ai kanë depërtuar.

Pas këtij vjen "muhaddithi" (مُحَدِّثٌ). Me këtë emër quhet njeriu që i thotë hadithet dhe e di domethënien e tyre kompetente, vlerën e tyre dhe njerëzit që i rrëfejnë. Njohja e hadithit së paku duhet të jetë e këtillë, që të mund të quhet shkencë. Për këtë dijetarët e fikhut thonë: "Sikur dikush t'u testamentojë diç 'dijetarëve' ose 'ulemasë', në këtë grup nuk do të bënin pjesë njerëzit që vetëm i rrëfejnë hadithet e nuk i njohin domethëniet e tyre kompetente, as senedet e atyre haditheve, as njerëzit që i përcjellin, sepse vetëm rrëfimi nuk është shkencë".

Në vendin e tretë vjen "hâfidhi" (حَافِظٌ). Këtë emërtim e meriton njohësi i hadithit që e kapërcen shkallën e muhaddithit në njohjen e shkencës së hadithit. Ky nocion nuk mund të përcaktohet saktë, e përveç kësaj ndërron edhe sipas kohës. Xhemâluddin el-Mizzi e përkufizon nocionin e hâfidhit dhe thotë: "Në masën më të vogël, numri i njerëzve të hadithit, biografitë dhe vlerat kritike të të cilëve ai i njih, duhet të jetë më i madh se numri i atyre që ai nuk i njih."

Ibni Sejjidini na thotë: “Hâfidh është njeriu që i njeh gjeneratat (طبقات) e njerëzve të hadithit, ashtu që në çdo gjeneratë numri i njerëzve që ai i njeh të jetë më i madh se i atyre që ai nuk i njeh.”

Disa thonë: “Hâfidh është ai që njeh njëqind mijë hadithe.”

Nga këto përkufizime mund të përfundohet se ky emërtim është shumë i rrallë, e sidomos në kohët e vona, kur fusha e kësaj shkence është zgjeruar konsiderueshëm, e ajo që duhet njohur, tepër është shtuar.

Këto tri emërtime janë emërtimet kryesore për njerëzit që merren me hadith. Disa e shtojnë emërtimin “*huxhhe*” (أحِبُّهُ) dhe thonë se e meriton njeriu që njeh treqind mijë hadithe dhe “*hâkim*” (أَعْلَمُ), kurse e meriton ai që i njeh të gjitha hadithet, kuptohet tekstet e tyre, senedet e tyre, kritikën e njerëzve dhe biografite e tyre. Këto dy emërtime janë pak të njohura si emërtime profesionale.

Nuk është larg mendjes nëse këtu sjellim disa lajme për atë se sa hadithe kanë mbajtur mend dhe kanë ditur dijetarët e mëdhenj. Me këtë më lehtë do të ndriçohet edhe nocioni i hafidhit.

Ahmed ibni Hanbeli thotë: “Unë e kam zgjedhur këtë Musnedin tim nga 750.000 hadithe.”

Jahja b. Meini thotë: “Unë me dorën time kam shkruar një milion hadithe”.

Buhariu thotë: “Unë mbaj mend njëqind mijë hadithe autentike dhe dyqind mijë hadithe më të dobëta”.

Muslimi thotë: “Unë e kam sajuar këtë sahihun tim nga treqind mijë hadithe që i kam dëgjuar.”

Ebu Davudi thotë: “I kam shkruar pesëqind mijë hadithe të Pejgamberit alejhis-selam, kurse nga ata i kam zgjedhur ata që i kam kyçur në Sunenin tim”.

Ebu Zur'a tregon: “Unë di përmendsh njëqind mijë hadithe që i mbaj mend sikur “Kul huva-ll-llahu ehad”.

Këtu duhet tërhequr vërejtjen në atë që dijetarët e hadithit shpeshherë me hadith nënkuptojnë edhe thëniet e as'habëve dhe të tabiinëve, e përveç kësaj tekstin e njëjtë me sened tjetër sikur edhe ndryshimet e vogla në tekst ose sened të hadithit, i llogarisin si hadith i veçantë. Për këtë nuk duhet të habitemi me lartësitë e numrave të mësipërm dhe të pyesim ku janë sot gjithë ato hadithe.

Hadithi si burim fetar

Hadithi apo sunneti i Muhammedit alejhis-selam është burimi i dytë fetar në Islam. Në vend të parë vjen Kur'ani, e menjëherë pas tij sunneti i Pejgamberit a.s. Në vendin e tretë vjen "ixhmai" (konsensusi), kurse në të katërtin "kijâsi" (analogjia). Në të vërtetë burimet kryesore fetare janë vetëm Kur'ani dhe hadithi, sepse dy burimet e fundit nuk janë të pavarura, por bazohen dhe zënë fill në Kur'an ose në sunnet.

Se Kur'ani është argument dhe burim fetar, për këtë asnjë musliman nuk ka dhe nuk guxon të ketë fare dyshim. E sa i përket hadithit, këtë mund ta themi, se të gjithë dijetarët islamë, e edhe të gjithë muslimanët, me përjashtim të vogël të disa sekteve të devijuara, që janë larguar nga rruga e vërtetë, janë të pajtimit se edhe hadithi është burim i mëvetësishëm fetar dhe argument sheriatik. Në themel të hadithit ose sunnetit, njëjtë sikur edhe në themel të Kur'anit, mund të përfundojmë se diçka është detyrë fetare (farz ose vaxhib), ose më fe është e preferuar (mendub) apo është e lejuar (mubah), ose është më mirë të flaket (mekruh) ose është e ndaluar (haram).

Nga vetë Kur'ani kuptojmë se edhe sunneti është burim fetar dhe argument i pavarur sheriatik. Prandaj, çdo musliman që e pranon Kur'anin, e pa këtë njeriu nuk mund të jetë musliman, duhet të pranojë se hadithi është burim fetar dhe argument sheriatik. Kur'ani thotë:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

"Thuaj: 'Nëse e doni All-llahun, atëherë ejani pas meje që All-llahu t'ju dojë, t'ju falë mëkatet tuaja'..." (Âli Imrân, 31).

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اطَّاعَ اللَّهَ

"Kush i bindet Pejgamberit, ai i është bindur All-llahut." (En-Nisâ, 80).

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

"Çka t'ju japë Pejgamberi, atë merrni, e çka t'ju ndalojë, përmbajuni..." (El-Hixhr, 7)

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

"Ty ta zbritëm Kur'anin që t'u shpjegosh njerëzve atë që u është shpallur atyre..." (En-Nahl, 44).

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

"Dhe ai (Muhammedi) nuk flet nga mendja e tij. Ai (Kur'ani) nuk është tjetër pos shpallje që i shpallet." (En-Nexhm, 3-4).

Mufessiri i njohur Thealibiu thotë se ky ajet dith., se çdo gjë që Muhammedi alejhis-selam në aspekt të fesë e ka thënë, është Shpallje e Zotit. Në Sunenin e Darimiut qëndron se mësuesi i Evzâiut, Hassâni ka thënë: "Xhibrili ia ka sjellë Muhammedit alejhis-selam edhe sunnetin njëjtë sikur që ia ka sjellë edhe Kur'anin".

Në hadith zënë fill shumë rregulla fetare. Sikur hadithi mos të ishte burim fetar, ne nuk do të dinim se sa herë në ditë duhet të falim namaz, sepse kjo shprehimisht nuk është cekur në Kur'an. Të parashtrojmë se në ndonjë mënyrë do të mund të kuptonim se jemi të obliguar pesë herë në ditë të falim namaz, por nga vetë Kur'ani nuk do të mund të mësonim mënyrën se si do ta falim namazin. Po ashtu nuk do të mund të mësonim dispozitat për zekatin sepse Kur'ani vetëm urdhëron të jepet zekati, kurse nuk na ofron sqarime më të hollësishme për këtë. Raste të tilla kemi mjaft shumë, nga të cilat shihet se hadithi pa dyshim duhet të jetë një burim fetar dhe argument shariatik. Muhammedi alejhis-selam çdo urdhëresë kur'anore sipas urdhrit të Zotit, ua ka shpjeguar njerëzve me vepër ose me fjalë. Për këtë psh. në aspekt të namazit ka thënë:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

"Falnu sikur që shihni që unë falem!"

Për ritualet e haxhxhit ka thënë: *مُحَدِّثًا مَنَّاكُمْ* "Nga unë mësoni rregullat e haxhxhit!"

Nga e gjithë kjo jepet të përfundohet se edhe hadithi është burim fetar dhe se çdo musliman duhet t'i nënshtrohet asaj që në hadith qëndron dhe që Muhammedi alejhis-selam si shpjegim të Kur'anit e ka thënë apo punuar.

Shkenca e hadithit dhe ndarja e saj

Shkenca e hadithit ndahet në dy pjesë: Pjesa e parë quhet *علم الحديث رواية*, kurse pjesa e dytë *علم الحديث دراية*.

Pjesa e parë ose *علم الحديث رواية* përbëhet prej thënieve të Muhammedit alejhis-selam dhe veprave të tij, mbamendjes, transmetimit dhe ruajtjes së tyre.

Pjesa e dytë ose *علم الحديث دراية* përbëhet prej rregullave sipas të cilave njihen vetitë e ndryshme të metnit dhe senedit dhe nga rregullat sipas të cilave njihen mënyra dhe kushtet e transmetimit dhe ritregimit të hadithit dhe cilësitë e transmetuesve të tij.

Qëllimi i pjesës së parë është të tubohen hadithet e Muhammedit alejhis-selam dhe me kujdes të ruhen, kurse qëllimi i pjesës së dytë është të njihen se cili hadith mund të pranohet, e cili nuk mundet.

Pjesa e dytë e shkencës së hadithit përveç emërimit të sipërm quhet edhe *مصطلح الحديث* ose *مصطلح أهل الأثر* ose *إصلاح أهل الأثر*, kurse tërë kjo dmth. terminologji e hadithit. Kjo pjesë quhet edhe *أصول الحديث*, e kjo nënkupton themelet dhe rregullat themelore të hadithit.

Shkenca mbi hadithin është shkencë tejet e rëndësishme, dobia e së cilës është shumë e madhe, sepse në hadith zë fill shumica e dispozitave dhe me ndihmën e tij njihet dallimi mes hallallit dhe haramit. Dijetarët e hadithit kishin rregulla të veçanta sipas të cilave kishin shprehje ose terme të veçanta profesionale. Së këndejmi, kush dëshiron të zhytet në shkencën e hadithit ose përgjithësisht të shërbehet me hadith, me çdokusht duhet më parë ta njohë atë terminologji, ato rregulla të cilat janë si hyrje në

shkencën e hadithit - duhet të udhëzohet në مُسْتَلَحُ الْحَدِيثِ ose në عِلْمُ الْحَدِيثِ وَرَأْيُهُ.

*Pasqyrë e shkurtër e punës
mbi terminologjinë e hadithit*

Mbi terminologjinë e hadithit dhe mbi rregullat që kanë të bëjnë me përcjelljen e haditheve dhe ritregimin e tyre, është zhvilluar literaturë e tërë. I pari që për këtë ka shkruar veprë të veçantë ka qenë kadiu Ebu Muhammed er-Râmehumuzi (vdiq rreth vitit 360 H.). Ai e shkroi veprën "*El-Muhaddithu-l-fâsil bejnerr-râvi ve-l-vâi*", por në të nuk e ka shtruar tërë lëndën e nevojshme. Pas tij për këtë lloj të shkencës së hadithit ka shkruar Ebu Abdil-lah el-Hakimi (vdiq më 405 H.), por as ai nuk e ka rregulluar sa duhet veprën e vet. Pas Hakimit ka qenë Ebu Nuajmi (vdiq më 430 H.) i cili e vazhdoi punën e Hakimit, por edhe ai u ka lënë mjaft punë dijetarëve të tjerë pas vete. Pas këtyre ka qenë Hatib el-Bagdâdi (vdiq më 463 H.), historiani i njohur i cili ka shkruar për rregullat e transmetimit të haditheve në veprën e vet "*El-Kifâje fi ma'rifeti usûli ilmi-rr-rrivâjeh*" dhe për veprimin të transmetimit të haditheve në veprën "*El-Xhamiu li adâbi-rr-râvi ve-s-sâmi*"... Nuk ka pothuaj asnjë degë të hadithit, e që ai për të nuk ka shkruar veprë të veçantë. Andaj për të edhe thotë Ebu Bekr ibni Nukta: "Secili që gjykon drejtë, e di se dijetarëve të hadithit pas Hatibit u nevojiten gjithsesi veprat e tij." (عَاكِلَةٌ عَلَى كُتُبِهِ).

Pas Hatibit, për këtë lloj të shkencës së hadithit kanë shkruar shumë dijetarë të cilët i kanë përdorur veprat e Hatibit. Ndërmjet tyre do ta cekim kadiun Ijâdin i cili me prejardhje është prej Ceutës (vdiq në 544 H.). Ai e shkroi veprën "*El-Ilmâu ilâ usûli-rr-rrivâjeti ve-s-semâ*"... Krahas këtij duhet përmendur edhe Ebu Hafsi el-Mejanexhiun i cili më 579 e shkroi veprën "*Mâ la jes'e-l-muhaddithe xhehluhu*".

Pas këtyre është dalluar Tekijjuddin Ebu Amr ibni Salah (vdiq më 643 H.), i cili duke e ligjësuar hadithin në medresenë Eshrefije në Damask ka diktuar veprën e vet të njohur "*Ulûmu-l-hadith*", e cila në botë është e njohur me emrin "*Mukaddimetu Ibni-s-Salâh*". Në këtë veprë ai i ka tubuar të gjitha gjërat kryesore nga veprat e Hatibit, kurse kësaj edhe i ka shtuar nga veprat tjera çka ka pasur nevojë. Pothuaj të gjitha veprat e mëvonshme për këtë shkencë janë ose komente, ose shkëputje, ose shkurtime (مُخْتَصَرٌ) të kësaj veprë të Ibni Salahut. Disa madje e kanë

shndërruar edhe në poezi si Irakiun dhe Sujutin. Janë të njohura "Elfijet" e tyre, dmth. poezitë në një mijë vargje mbi shkencën e hadithit. Ndër veprat që janë shkurtuar nga veprat e Ibni Salahut më e njohur është vepra "Nuhbetu-l-fiker fi mustalehi ehli-l-ether" e Ibni Haxher el-Askalaniut (vdiq më 852 H.). Këtë vepër e ka shpjeguar vetë autori. Përveç këtyre kujtesave, të vlefshme janë edhe këto vepra: "Et-Takrib" e Neveviut, komentit i Et-Takribit nga Sujutiu që mbanë titullin "Tedribu-rr-râvi sherhu Takribi-n-Nevevi" dhe "Tevxihun-nadhar ila usûli-l-ether" nga Tahir el-Xhezairije.

Puna rreth tubimit të hadithit

Për shkak të pasqyrës më të lehtë, punën rreth tubimit të haditheve dhe punën për hadithin mundemi përgjithësisht ta ndajmë në gjashtë periudha.

1. mbamendja e haditheve përmendsh;
1. fillimi i tubimit të haditheve në libra;
3. tubimi i haditheve së bashku me fetvatë e as'habëve dhe tabiinëve;
4. shkruarja ekskluzive e përmbledhjeve të haditheve;
5. ndarja e haditheve autentike "sahih" në përmbledhje të veçanta, dhe
6. komentimi i disa përmbledhjeve të haditheve dhe përpunimi i tyre.

1. Mbamendja e haditheve përmendsh

Muhammedi alejhis-selam ka pasur shkrues të veçantë që sipas urdhrit të tij kanë shkruar çdo sure dhe çdo ajet që shpallej. Kështu tërë Kur'ani në kohën e Muhammedit alejhis-selam qe regjistruar edhe pse nuk qe tubuar në një përmbledhje, në një libër të veçantë - mus'haf.

Me hadithin ka qenë më ndryshe. Hadithi nuk qe i tubuar në libra, por është transmetuar nga goja në gojë. Vetë Muhammedi alejhis-selam e kishte ndaluar që të shkruhet hadithi. Në Sahihun e Muslimit qëndron se Muhammedi alejhis-selam ka thënë:

لَا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَبْهِنْهُ وَحَدِّثُوا عَنِّي فَلَا مَرَجَ

“Mos shkruani nga unë! Kush shkruan diç jashtë Kur’anit, le ta fshijë atë! Flisni prej meje, në këtë nuk ka mëkat as pengesë”.

Shkaku i kësaj ndalese qëndron në atë se Muhammedi alejhis-selam është frikësuar që ndonjë gjë që nuk bënë pjesë në Kur’an, të mos përzihet në Kur’an. Shkak i kësaj ndalese mund të konsiderohet edhe ajo që në fillim të Islamit numër mjaft i vogël i njerëzve e kanë njohur alfabetin, prandaj është dashur atë numër të vogël të njerëzve të shkathët në shkrim ta orientojë vetëm në shkrimin e Kur’anit, sepse atëherë puna kryesore ka qenë të ruhet plotësisht çdo fjalë e Kur’anit.

Më vonë Muhammedi alejhis-selam ka lejuar që edhe hadithi të shkruhet. Shkaku i këtij lejimi ka qenë ajo që u arrit të ndahet Kur’ani prej fjalëve të Muhammedit alejhis-selam dhe ajo që me përpjekjen e Muhammedit alejhis-selam arsimimi shpejtë u përhap dhe numri i njerëzve të arsimuar u rrit dukshëm. (Konsiderojmë se rasti me robërit në Bedër u është mirë i njohur).

Se vërtet Muhammedi alejhis-selam më vonë ka lejuar që edhe hadithi të shkruhet, shihet edhe nga kjo që vijon. Kur është pushtuar Mekka, Muhammedi alejhis-selam ka mbajtur një fjalim (hutbe). Pas fjalimit, njëri nga të pranishmit me emrin Ebu Shâh kërkoi që ky fjalim t’i shkruhet. Në këtë Muhammedi alejhis-selam ka thënë: *اُكْتُبُوا لِأَبِي شَاهٍ* “Shkruani për Ebu Shâhun!”

Në Sahihun e Buhariut qëndron se Ebu Hurejre ka thënë:

مَا مِنْ أَصْحَابِ الذِّي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْتَفَى حَدِيثًا مِنِّي إِلَّا مَا
كَانَ مِنْ أَيْدِي عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا يَكْتُبُ

“Nuk ka në mesin e shokëve të Muhammedit alejhis-selam askush që mbanë mend më shumë hadithe nga unë pos Abdullah b. Amri, sepse ai ka shkruar, kurse unë nuk kam ditur të shkruaj.”

Në Sunenin e Ebu Davudit qëndron si vijon:

قَالَ ابْنُ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِرِ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ سَمِيٍّ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَيَّيْتُ قَرِيْبِي وَقَالُوا: لَا تَكْتُبْ كُلَّ سَمِيٍّ وَرَسُولُ اللَّهِ أَشْرُ يَتَكَلَّمُ فِي الرِّضَا وَالْقَضْبِ فَأَمْسَكْتُ عَنِ الْكِتَابَةِ حَتَّى ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَوْمَأَ بِأَصْبَعِهِ إِلَيَّ فَيُرْفَعُ قَالَ: أَكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ

("Rrefen Abdullah b. Amr b. el-Asi: "Unë kam shkruar çdo gjë që e kam dëgjuar prej Muhammedit alejhis-selam, e kurejshitët më penguan e më thanë që mos ta shkruaj çdo gjë, sepse edhe Muhammedi alejhis-selam është njeri; flet edhe kur është i disponuar edhe kur është në hidhërim. Në këtë unë hoqa dorë nga shkruarja. Më vonë këtë ia përmenda Muhammedit alejhis-selam, kurse ai duke treguar me gisht në gojën e vet, më tha: "Shkruaj, sepse pasha Atë në dorë të të cilit është shpirti im, nuk del nga goja ime pos e vërteta."

Abdullah b. Amri qysh gjatë jetës së Muhammedit alejhis-selam ka hartuar një përmbledhje hadithesh që në mesin e dijetarëve të hadithit është e njohur me emrin *الصَادِقَةُ* "Es-Sâdikatu" - e vërteta. Këtë përmbledhje e tregon nipi i Abdullah b. Amrit, Amr b. Shuajbi prej babait të vet Shuajbit, e ky nga gjyshi i tij Abdullah b. Amri.

عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِيهِ عَنِ جَدِّهِ

Në këtë përmbledhje janë mbështetur të katër imamët: Ebu Hanife, Shafiiu, Maliki dhe Ahmed ibni Hanbeli. Kjo përmbledhje sot nuk ekziston në tërësi por gjendet e shpërndarë nëpër vepra të ndryshme të hadithit.

II. Fillimi i tubimit të haditheve në libra

Si thamë më lartë, qysh gjatë jetës së Muhammedit alejhis-selam ka pasur njerëz që e kanë shkruar hadithin dhe e kanë tubuar në libra, por kjo megjithatë është një gjë e rrallë, sepse shumica e haditheve ka mbetur e ruajtur vetëm me mbamendje. Fillimi i vërtetë i tubimit të haditheve në libra u bë në vitin njëqind sipas Hixhretit; pra rreth nëntëdhjetë vjet pas vdekjes së Muhammedit alejhis-selam.

I pari që këtë çështje e inicoi dhe ka dhënë shkas që hadithi të tubohet në libra, ka qenë halifi i vyeshëm emevit Umer b. Abdulazizi (ka sunduar prej vitit 99-101 H.).

Qysh para tij këtë e kishin tentuar halifi Ebu Bekri e Umeri, por nuk ia arritën qëllimit. Rrefehet se Ebu Bekri kishte tubuar rreth pesëqind hadithe, pastaj urdhëroi të digjen, sepse është frikësuar, nëse nuk mund t'i tubojë të gjitha hadithet, që njerëzit mos t'i hedhin ato që nuk janë në përmbledhjen e tij. Po ashtu edhe Umeri planifikonte që t'i tubojë hadithet, por edhe ai nga shkaqet e njëjta nga kjo hoqi dorë.

Kur Umer b. Abdulazizi u bë halif, vërejti se kohë pas kohe vdesin njerëzit që e kanë mbërrirë Muhammedin alejhis-selam dhe prej tij kanë dëgjuar shumë hadithe. Ka vërejtur se po vdesin edhe njerëzit që i kanë pritur edhe shokët e Muhammedit alejhis-selam, e pos kësaj ka parë se edhe gënjeshtria ka filluar të përhapet me të madhe. Për këtë ka vendosur të urdhërojë tubimin e hadithit.

Diku rreth vitit 100 sipas Hixhretit, ai i shkroi mëkëmbësit dhe kadiut në Medinë, Ebu Bekr ibni Hazmit: "Shiko, t'i regjistroshe që të gjitha hadithet e Muhammedit alejhis-selam të cilat do t'i gjeshë, sepse kam frikë që mos të vdesin njerëzit e ditur. Mos prano asgjë pos haditheve të Muhammedit alejhis-selam. Njerëzit e ditur le ta përhapin shkencën, në mënyrë që të mësojnë ata që nuk dinë. Shkenca nuk do të zhduket derisa nuk bëhet fshehtësi." Mes tjerash ai i ka urdhëruar Ebu Bekr ibni Hazmit që t'i regjistrojë hadithet që gjenden te Amreja, e bija e Abdurrahmanit dhe Kasimit, të birët të Muhammedit, kurse nipit të halifit Ebu Bekrit. U ka shkruar po ashtu edhe mëkëmbësve tjerë të vet në kryeqytete që edhe ata të kujdesen rreth tubimit të hadithit.

Thuhet se i pari iu përgjigj urdhëresës së tij Ibni Shihâb ez-Zuhriu (vdiq më 124 H.), i cili që i njohur si njeri mjaft i ditur në Hixhaz dhe Sham. Sujutiu në "Elfijen" e vet e përmend këtë dhe thotë:

وَأَوَّلُ جَائِعِ الْحَدِيثِ وَالْأَثَرِ
إِبْنُ شِهَابٍ أَمِيرُ لَهُ عَمْرُو

III. Tubimi i haditheve së bashku me fetvatë e as'habëve dhe tabiinëve

Më vonë kanë filluar të mugullojnë përmbledhjet të cilat përveç haditheve të Muhammedit alejhis-selam kanë përmbajtur edhe fetvatë (decizianet) e as'habëve dhe tabiinëve. Të parët që këtë punë e kanë filluar kanë qenë:

- ◊ Në Mekke, Ibni Xhurejxhi (vdiq më 150 H.);
- ◊ Në Medine, Ibni Is'haku (150) dhe Málíku (179);
- ◊ Në Basër, Rebi' ibni Sabíhu (160), Seíd ibni Ebi Arûbe (156) dhe Hammád ibni Seleme (176);
- ◊ Në Kufe, Sufjân eth-Thevriu (161);
- ◊ Në Sham, Evzaiu (156);
- ◊ Në Vasít, Hushejmi (188);
- ◊ Në Jemen, Ma'meri (153);
- ◊ Në Rej, Xherir ibni Abdulhamidi (188) dhe
- ◊ Në Horasan, Abdullah ibni Mubâreku (181).

IV. Shkrimi ekskluziv i përmbledhjeve të hadithit

Në fillim të shekullit të tretë ndërrohet mënyra e tubimit të hadithit. Dijetarët përpiqen që hadithin ta veçojnë nga mendimet e as'habëve dhe fetvatë e tabiinëve. Të parët që u nisën në këtë rrugë janë: Ubejdullah ibni Musa nga Kufeja (vdiq më 213 H.), Museddedi nga Basra (228), Esed ibni Musa (212) dhe Nuajm ibni Hammádi (228). Ata përmbledhjet e veta i quajnë "Musnede". Pas tyre pasojnë Ahmed ibni Hanbeli (241), Is'hak ibni Rahevejhu (238), Uthman ibni Ebi Shejbe (239), e të tjerë.

V. Ndarja e haditheve autentike në përmbledhje të veçanta

Në të gjitha përmbledhjet e haditheve deri tash të përmendura janë të përziera hadithet autentike, të mira dhe të dobëta. Lexuesi ka mundur vetëm në këtë mënyrë t'i njohë hadithet autentike e të mira, nëse hollësisht e ka verifikuar çdo ravi dhe ka kontrolluar që në hadithin përkatës mos të ketë mungesa tjera që do t'ia cungonin autenticitetin. Kush nuk ka qenë për këtë i aftë, nuk ka mundur as t'i dallojë hadithet autentike prej të dobtave. Në pajtim me këtë, ndihej nevoja që rruga të lehtësohet. Së këndejmi disa dijetarë të hadithit filluan t'i ndajnë hadithet autentike (sahih) dhe t'i tubojnë në përmbledhje të posaçme. I pari që ka nisur kësaj rruge ka qenë

Ebu Abdil-lah Muhammed b. Ismail el-Buhariu (256). Ai në veprën e vet të hadithit, që është e njohur në tërë botën, ka tubuar numër mjaft të madh të haditheve autentike nga të gjitha kaptinat e shkencës fetare. Pas tij ka shkuar Muslim b. el-Haxhxhaxhi, kurse pas këtyre dyve edhe një numër i madh i dijetarëve të hadithit sikur që janë Hakimi, Ibnu Hibbani, Ibnu Huzejme e të tjerë.

VI. Komentimi i disa përmbledhjeve të hadithit dhe përpunimi e përsosja e tyre

Shekulli i tretë sipas Hixhretit është epoka e artë e tubimit të haditheve. Në të kanë jetuar dijetarët më të mëdhenj të hadithit. Në të kanë mugu-lluar përmbledhjet më të njohura të hadithit, e sidomos ato të gjashtat (أَكْتَبُ السُّنَّةَ) që janë mbështetje e të gjithë dijetarëve islamë të kohëve të mëvonshme dhe të cilat, me përjashtim të vogël, në vete e ruajnë tërë sunnetin e Muhammedit alejhis-selam.

Me mbarimin e shekullit të tretë pushon kryesisht tubimi i hadithit, kurse fillon epoka e komentimit të përmbledhjeve kryesore të hadithit dhe epoka e përpunimit, përsosjes dhe lehtësimit të tyre që të jenë sa më të përshtatshme. Kjo epokë zgjatë deri më sot. Në këtë periudhë janë sajuar me mijëra vepra të hadithit që nuk mund të numërohen.

Llojet e ndryshme të përmbledhjeve të hadithit

Te tubimi i haditheve në përmbledhje, dijetarët e hadithit kanë pasur disa mënyra. Disa i kanë tubuar në një vend hadithet që i rrefen një shok i Pejgamberit pa marrë parasysh se me çka kanë të bëjnë ato hadithe. Pastaj shokët e Pejgamberit i radhisin psh. sipas prioritetit të tyre: së pari vinin hadithet e hulefai-rashidinëve, pastaj hadithet e ashere-mubashere (dhjetë të sihariquarve) të tjerë etj. Përmbledhjet e tilla emërtohen musnede (مُسْنَدٌ), kurse kishte shumë sosh. Kettâniu në "Err-Rrisâletu-l- mustatrefin" e vet ka numëruar më shumë se gjashtëdhjetë.

Disa i kanë tubuar vetëm hadithet autentike (sahih) duke i radhitur në kap-tinë. Përmbledhjet e këtuja quhen "sahihe" (الصَّحِيحُ), kurse ishin mjaft, ndonëse më pak se sa musnedet.

Disa i kanë marrë kaptinat e fikhut dhe i kanë tubuar hadithet që kanë të bëjnë me to. Përmbledhjet e tilla quhen "süne" (السُّنَنُ).

Disa nuk janë kufizuar vetëm në kaptinat e fikhut, por në përmbledhjet e tyre kanë futur kaptina nga të gjitha degët e shkencës islame. Psh. i kanë cekur hadithet që kanë të bëjnë me besimin (كِتَابُ الْإِيمَانِ), të gjitha kaptinat e fikhut, hadithet që kanë të bëjnë me tefsirin (كِتَابُ التَّفْسِيرِ), hadithet që kanë të bëjnë me jetëshkrimin e Muhammedit alejhis-selam (كِتَابُ السِّيَرِ وَالْمَنَازِي). Përmbledhjet e këtilla quhen "el-xhamiu" (الْجَامِعُ).

Të tjerët prap, krahas haditheve të Pejgamberit alejhis-selam i kanë cekur edhe mendimet e as'habëve dhe fetvatë e tabiinëve. Ky lloj i përmbledhjeve të haditheve quhet "musannef" (الْمُصَنَّفُ).

Disa i kanë radhitur emrat e mësuesve të vet, emrat e as'habëve ose emrat e njerëzve tjerë me rend alfabetik, e pastaj te çdo emër i kanë cekur hadithet që njeriu përkatës i rrëfen. Përmbledhjet e tilla quhen "mu'xheme" (الْمُجْمَعُ).

Pos mënyrave të cekura më lartë sipas të cilave janë shkruar përmbledhjet e haditheve, ka edhe shumë mënyra të ndryshme që vetes ia kanë marrë si mbështetje tubuesit e ndryshëm të haditheve. Ne i kemi theksuar më kryesoret prej tyre.

PËRMBLEDHJET MË TË NJOHURA TË HADITHIT

A. Veprat e katër imamëve

1. *Musnedi i Ebu Hanifes* (vdiq më 150 H.). Ebu Hanife vetë nuk ka shkruar asnjë vepër të hadithit, ndonëse është shërbyer me të dhe e ka njohur. Pas vdekjes së tij shumë dijetarë kanë shkruar përmbledhje hadithesh, të cilat janë quajtur "*Musnede të Ebu Hanifes*". Në këto përmbledhje i kanë tubuar ato hadithe në senedet e të cilëve gjendet emri i Ebu Hanifes. Pesëmbëdhjetë musnede të këtilla i ka tubuar në një përmbledhje Ebu-l-Muejjed El-Hatib el-Havarizmi (vdiq më 655 H.). Ai këtë përmbledhje e ka radhitur sipas kaptinave të fikhut dhe e quajti "*Xhâmiu-l-mesânid*".

2. "*Muvetta'i i Malikut* (المَوْطَأُ) (vdiq më 179 H.). 'Muvetta' dmth. "rruga e shkelur, e ecur". Këtë përmbledhje e ka shkruar vetë Maliku, gjatë kohë e ka përkryer dhe ua ka ligjësuar nxënësve. Për këtë shkak pak dallojnë Muvetta-të që prej Malikut në kohë të ndryshme i kanë mësuar nxënësit e ndryshëm. Muvetta'i më i njohur është ai që prej Malikut e rrëfen nxënësi i tij Jahja b. Jahja El-Lejthi el-Endelusi (vdiq më 234), (رواه يحيى بن يحيى الليثي). Në Muvetta ka rreth shtatëqind hadithe, e përveç kësaj ka shumë pyetje të fikhut, të cilat Maliku i ka shpjeguar me fjalët e veta në bazë të argumenteve që tek ai kanë qenë të pranuar. Në Muvetta pos haditheve sahih dhe muttasil ka edhe disa hadithe mursele dhe disa hadithe pa sened (بَلَاغَاتُ مَا لَكَ). Hadithet muttasil që gjenden në Muvetta radhiten në mesin e haditheve më autentike.

3. *Musnedi i Shafiut* (203H.). As Shafi'u sikur as Ebu Hanife nuk e ka shkruar musnedin e vet. Dallimi ndërmjet tij dhe Ebu Hanifes është në atë që ai pas vete ka lënë numër të mirë të veprave, si dhe për hadithin. Musnedin e tij e ka hartuar Ebu'l Abbâs el-Esamm el-Emevi (vdiq më 346 H.), dhe në të kyçi hadithet që i ka rrëfyer prej Rebi b. Sulejmanit, nxënësit të Shafiut, e të cilët gjenden në veprat e Shafiut "*El-Umm*" dhe

"*El-Mebhut*". Pos Musnedi të Shafiut gjendet edhe një vepër e hadithit me emrin "*Suneni i Shafiut*" në të cilën janë tubuar hadithet që i rrëfen Tahaviu nga nxënësi i Shafiut, Muzeniu. Të dy këto vepra janë të botuara.

4. *Musnedi i Ahmed b. Hanbelit* (vd. 241 H.), që përmbanë rreth 40.000 hadithe, e disa thonë 30.000. Ai në musnedin e vet i vuri vetëm ato hadithe, në të cilat, sipas mendimit të tij mund të mbështetet. Pos kësaj në musnedin e tij gjenden edhe hadithe të dobëta (daif). Në këtë musned ka edhe hadithe që i ka shtuar i biri i Ahmedit, Abdullahu (vdiq më 290 H.) dhe raviu i musnedit, Ebu Bekr el-Katîl (vdiq më 368 H.), dhe këtë që të dy me senedet e veta. Musnedi i Ahmedit pa dyshim është një prej burimeve më kryesore të vëllimshme të hadithit.

B. *El-Kutubu-s-sitte*

(*gjashtë përmbledhjet më të njohura të hadithit*)

1. *Sahihu i Ebu Abdil-lah Muhammed b. Ismail el-Buhariut* (vdiq më 256 H.). Emri i plotë i kësaj vepre është

الجامع الصحيح المُتَدَرِّجُ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَيَرُوهُ آيَاتِهِ

Buhariu këtë vepër e ka hartuar për 16 vjet dhe thuhet se në të nuk ka shkruar asnjë hadith, derisa nuk pastrohej, nuk falte dy rek'ate namaz dhe nuk bënte istihare. Tërë këtë e ka bërë nga kujdesi i madh duke u përpjekur që në veprën e vet të kyç vetëm atë që është plotësisht korrekte dhe autentike.

Buhariu në shumë vende përsëritë shumë hadithe në Sahihun e vet. Duke i marrë parasysh hadithet e përsëritura, në këtë vepër ka 7397 hadithe muttasil, e duke mos i llogaritur hadithet e përsëritura, në të ka 2761 hadithe merfû.

2. *Sahihu i Ebu 'l - Husejn Muslim b. El-Haxhzhah el-Kushejrij* (vdiq më 261 H.). Kjo përmbledhje e haditheve, duke e marrë parasysh autenticitetin, vjen menjëherë pas përmbledhjes së Buhariut. Disa madje ia paraprijnë edhe përmbledhjes së Buhariut. Në Sahihun e Muslimit ka rreth 4000 hadithe duke mos i llogaritur të përsëriturit. Sahihu i Muslimit shquhet me atë që të gjitha senedet e ndonjë hadithi dhe të gjitha variantet e mundshme të metnit janë të tubuara në një vend.

Këto dy vepra me një emër quhen "*Es-Sahihájñ*", dmth. dy përmbledhje autentike. Autorët e tyre në to kanë kyçur vetëm atë që sipas mendimit të tyre është e besueshme, e këto janë hadithet, senedi i të cilave është i ngjitur (سلسلة), kurse rrëfyesit e tyre janë njerëz plotësisht të sigurt. Përveç kësaj edhe sahabiu, që hadithin prej Muhammedit alejhis-selam e rrëfen, është plotësisht i njohur. Ky ka qenë "kushit" i tyre në tubimin e haditheve, që në shkencën e hadithit quhet me shprehjen profesionale "shartu-sh-Shejhajn".

3. *Suneni i Ebu Davud Sulejman b. Esh'as es-Sixhistáñit* (vdiq më 275 H.). Ebu Davudi Sunenin e vet e ka hartuar në Bagdad, ku para tij e kanë mësuar shumë njerëz. Ia ka prezentuar edhe Ahmed b. Hanbelit, të cilit i ka pëlqyer dhe e ka lavdëruar. Hattabiu thotë: "Suneni i Ebu Davudit është më mirë i sistemuar se sa që janë Sahihët e Buhariut dhe Muslimit, dhe në të ka më shumë fikh se sa në to." Gazaliu thotë: "Për muxhtehidin mjafton Suneni i Ebu Davudit".

4. *Xhâmi'u i Ebu Isa et-Tirmidhi-ut* (vd. 279 H.). Tirmidhiu në Xhâmi'un e vet pos fikhut ka kyçur edhe shumë kaptina tjera nga shkencat fetare, dhe së këndejmë kjo vepër edhe quhet xhâmi. Xhâmi'u i tij dallohet me atë, që pas çdo hadithi e ka shpjeguar vlerën e tij, që i ka cekur emrat e as'habëve që hadithet e ngjashme i rrëfejnë dhe që në kaptinat e fikhut i ka shpjeguar edhe mendimet e disa imamëve dhe as'habëve.

5. *Suneni i Ebu Abdirrahmán Ahmed b. Shuajb en-Nesaiut* (vd. më 303 H.). Nesaiu ka hartuar një përmbledhje më të madhe të haditheve që është e njohur me emrin *السنة الكبرى* (Suneni i madh), e pastaj me kërkesë të miqve të shumtë e ka shkurtuar. Ky botim i shkurtuar konsiderohet si përmbledhja e pestë prej atyre gjashtë përmbledhjeve të njohura dhe e mbanë titullin "*El-Muxhtebá*" dhe Sunen. Kjo përmbledhje shquhet me atë që ndërmjet të gjitha katër suneneve në të kishte më së paku hadithe të dobëta, e po ashtu edhe me atë që në shumë vende hollësisht i shpjegon mospajtimet e transmetuesve *اختلاف الرواة*.

6. *Suneni i Ebu Abdil-lah Muhammed b. Jezid Ibni Máxhe el-Kazvini-ut* (vd. më 275 H.). Kjo është përmbledhja e fundit prej atyre gjashtë (كُتُب) përmbledhjeve të njohura. Përmbanë rreth 4000 hadithe në 32 kaptina dhe nja 1500 nënkaptina (كُتُب). Në këtë përmbledhje ka edhe shumë hadithe të dobëta, por megjithatë ajo është mjaft e vlefshme.

*
* * *

Disa dijetarë të hadithit janë të mendimit se ekzistojnë gjithsej pesë përmbledhje kryesore të njohura të hadithit (الكتبُ الخمسة). Prej gjashtë të përmendurave më lartë, ata e përjashtojnë Sunenin e Ibni Maxhes. Disa, prap, e marrin për të gjashtë Sunenin e Darimiut, në vend të Sunenit të Ibni Maxhes, ndërkaq të tjerët Muvetta'un e Malikut.

*
* * *

Në Sahihun e Buhariut dhe Muslimit nuk janë tubuar të gjitha hadithet autentike (sahih). Për këtë arsye disa dijetarë të hadithit kanë bërë përpjekje t'i tubojnë ato hadithe që janë autentike, të cilat Buhariu dhe Muslimi nuk i kanë përmendur në sahihët e tyre. Në mesin e tyre veçanërisht dallohet Ebu Abdil-lah el-Hâkimi, i quajtur Ibnu-l-Bejji (vdiq më 405 H. në Nejsabur). Ai shkroi përmbledhjen e hadithit të cilën e quajti "*El-Mustedreku ales-Sahihajn*" (Plotësim Sahihut të Buhariut dhe Muslimit). Në këtë përmbledhje ka kyçur hadithet që u përgjigjen kushteve të Buhariut dhe Muslimit ose së paku kushteve të njërit prej tyre ose që sipas mendimit të tij janë autentikë, qoftë edhe nëse nuk e plotësojnë kushtin e asnjërit prej tyre dyve. Përveç kësaj, në Mustedrek ka pasur numër të konsiderueshëm të haditheve të dobëta, e për disa kanë thënë disa kritikë të hadithit se janë edhe "mevdu" - të rrejshëm. Mustedrekun e Hakimit e ka përpunuar dhe shkurtuar, duke shpjeguar edhe vlerën e çdo hadithi nga ana e vet, Shemsuddin edh-Dhehebiu (vd. më 748 H.). Ky përpunim është i njohur me emrin "*Telhisu-l-Mustedrek*".

*
* * *

Hadithet e gjashtë përmbledhjeve të cekura më lartë, duke e llogaritur si të gjashtën Muvetta'un e Malikut, i ka tubuar në një përmbledhje Rezin b. Muavij el-Abderi (535 H.). Vepra e tij është e njohur me emrin "*Et-Tejrid*". Meqë kjo vepër nuk ka qenë e sistemuar si duhet, e ka rregulluar më vonë Mexhduddin Ibni Ethiri (606 H.) dhe e ka titulluar "*Xhâmiu-l-usûl min ehâdithi-rr-rresûl*". Përpunimin e Ibni Ethirit sërisht e ka shkurtuar Abdurrahman ibnu-d-Dejba esh-Shejbaniu (944 H.) dhe e ka quajtur "*Tejstru-l-usûl*".

PËRMBLEDHJET TJERA MË TË NJOHURA TË HADITHIT

1. *Suneni i Bejhekiut* (458 H.). Bejhekiu ka shkruar dy sunene: "*Es-Sunenu-l-kubrâ*" (Suneni i madh) dhe "*Es-Sunenu-s-sugrâ*" (Suneni i vogël). Më i njohur është Suneni i madh i cili është sistemuar sipas sistemimit të "*Muhtesarit*" të Muzenijinit për fikhun shafiit. Ky sunen përmban pothuaj të gjitha hadithet që kanë të bëjnë me rregullat e fikhut dhe llogaritet në mesin e përmbledhjeve të mëdha të hadithit (ka dhjetë vëllime të trasha).

2. *Suneni i Darekutnit* (385 H.). Në këtë sunen autori në të shumtën ka tubuar hadithet "garib" që kanë të bëjnë me fikhun.

3. *Sahihu i Ibni Huzejmes* (311 H.). Në këtë vepër autori është kushtëzuar të tubojë vetëm hadithet autentike.

4. Pas Ibni Huzejmes ka shkruar edhe nxënësi i tij Ibnu Hibbân el-Busti (354 H.), dhe edhe ai ka tubuar një përmbledhje më të madhe të haditheve autentike të cilën në një mënyrë të pazakonshme, deri atëherë të panjohur e ka sistemuar dhe e ka quajtur "*Et-Tekasimu ve-l-envâ*".

5. *Mu'xhemi i Taberaniut* (360 H.). Taberaniu ka hartuar tre mu'xheme: të madhin "*El-Mu'xhemu-l-kebir*", të mesmin "*El-Mu'xhemu-l-evsat*" dhe të voglin "*El-Mu'xhemu-s-sagîr*". I madhi është i radhitur sipas emrave të shokëve të Muhammedit alejhis-selam dhe përmbanë rreth 60.000 hadithe. E konsiderojnë mu'xhemin më të madh përgjithësisht. I mesmi është i radhitur sipas mësuesve prej të cilëve autori i ka dëgjuar hadithet; numri i tyre është rreth dy mijë, kurse përmbanë rreth 30.000 hadithe. Këtë vepër edhe vetë autori e ka çmuar shumë, sepse në të është angazhuar tepër. Mu'xhemi i vogël është radhitur po ashtu sipas mësuesve të autorit, numri i të cilëve është rreth një mijë; prej secilit ka theksuar nga një ose dy hadithe, kështu që numri i haditheve është rreth 1500.

BIOGRAFITË E TUBUESVE MË TË NJOHUR TË HADITHEVE

1. Ebu Abdil-lah Malik b. Enes el-Himjeri el-Asbehi. Atij i përket emërtimi i ndershëm "Imamu Dari-I-hixhre" (Imam i Medines). U lind në Medine, ku më vonë edhe ka vepruar dhe ka përhapur shkencën. Në zë ka dalë qysh mjaft i ri. Vetë thoshte: "Unë nuk kam filluar të japë fetva derisa afësinë nuk ma kanë pranuar shtatëdhjetë njerëz të ditur. Pak njerëz ka nga të cilët kam mësuar unë, e që gjatë jetës së tyre nuk më janë drejtuar e më kanë pyetur për disa punë shkencore". Transmetohet se Ebu Xha'fer el-Mensuri ka urdhëruar që ta rrahin me kamxhik për shkak se e ka mbajtur qëndrimin se betimi nën presion nuk vlen. Thuhet se armiqtë e kanë fajësuar se me atë mendim të vetin ka dashur të thotë se dhënia e fjalës që me presion i jepet halifit, nuk ka vlerë. Me këtë, këtij mendimi të tij shkencor kanë dëshiruar t'i japin ngjyrë politike.

Kur Harun err-Rreshidi erdhi në Medine, duke udhëtuar për në haxhdxh, e dërgoi njeriun e vet te Imam Maliku dhe e luti të urdhërojë të vijë me Muvettaun e vet e t'i ligjërojë vetë halifit. Maliku e refuzoi këtë duke u përgjigjur: "Shkencës i vihet në këmbë, kurse shkenca tjetrit nuk i shkon." Halifi i vyeshtëm e miratoi këtë mendim të Malikut dhe personalisht erdhi para Malikut, dhe me të tjerët ka dëgjuar ligjëratën e Malikut. Nuk dihet kush është në këtë më i madh, Maliku apo Haruni, por që të dy kanë ditur ta ruajnë krenarinë dhe madhërinë e shkencës.

Nga të gjitha anët e botës njerëzit kanë nxituar t'i dëgjojnë ligjëratat e Malikut. Predikuesi më i dëgjuar i Muvetta'ut, Jahja b. Jahja el-Lejthiu ka qenë nga Endelusi i largët. Shumë dijetarë konsiderojnë se me Malikun kanë të bëjnë fjalët e Muhammedit alejhis-selam:

يُوشِكُ أَنْ يَضْرِبَ النَّاسُ كِتَابَةَ الْإِبِلِ يَطْلُبُونَ الْعِلْمَ فَلَا يَجْعَلُونَ أَحَدًا
أَعْلَمَ مِنْ عَالِمِ التَّلَوِينِ. رَوَاهُ الْإِمَامُ وَذِي وَقَالَ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

“Së shpejti do të mund të vinte koha që bota të udhëtojë për shkak të shkencës, e të mos gjejë askënd më të ditur nga dijetari i Medines!”

Maliku vdiq në Medine në vitin 179 H., kurse kishte rreth 90 vjet. Me rastin e vdekjes së tij Sufjan b. Ujejne ka thënë: “Nuk ka lënë pas vete në tërë tokën askënd të barabartë me veten”.

2. Ebu Abdil-lah Muhammed b. Ismail el-Buhari el-Xhu'fi me prejardhje është turk. U lind në vitin 194 H. në Buharë, kurse më 210 u nis t'i vizitojë vendet e atëhershme islame duke kërkuar njerëz të dijshtëm prej të cilëve do të mund të dëgjonte hadithin. Duke udhëtuar e ka kaluar Horasanin, Irakun, Hixhazin, Shamin dhe Egjiptin. Qysh si i ri u dallua në njohjen e hadithit. Kur erdhi në Bagdad u tubuan njerëzit e aftë në hadith dhe dëshiruan ta sprovonin aftësinë e Buhariut. Morën njëqind hadithe dhe i përzien senedet dhe metnet e tyre, e pastaj ua ndanë dhjetë njerëzve. Kur Buhariu erdhi në mesin e tyre, filloi një nga një prej dhjetëshit të përmendur dhe pyetën për hadithet e cekura. Buhariu iu përgjigj secilit se nuk di, dhe kur të gjithë u renditën dhe pushuan me pyetjet, atëherë Buhariu filloi dhe i numëroi të gjitha hadithet për të cilat e kanë pyetur, duke tërhequr vërejtjen se ku në secilin gjendet gabimi dhe duke e kthyer çdo sened në metnin e vet. Me këtë u dëshmuua aftësia e tij dhe të gjithë ia kanë pranuar dijeninë.

Nga fundi i jetës është kthyer në Buharë, në vendlindje. Mekëmbësi i atjeshëm Halid b. Ahmed ez-Zuheliu e ftoi në pallatin e tij që t'ua ligjërojë Sahihun e vet djemve të tij. Buhariu ngurroi dhe tha se nuk mund ta nënçmojë shkencën duke e bartur para dymve të sunduesit dhe se nuk mund të mbajë ligjëratat speciale për bijtë e tij, por nëse dëshirojnë të dëgjojnë, le të marrin pjesë me njerëzit tjerë. Kjo përgjigje e solli në atë gjendje sa u detyrua ta lëshojë vendin e lindjes e të niset drejt Samerkandit. Në vendin Hartenk, dy fershehë larg Semerkandit, vdiq para Bajramit të ramazanit në vitin 256 H.

Pas vete nuk ka lënë pasardhës mashkull. Ka qenë shumë i devotshëm. Ditë e natë kënaqej me leximin e Kur'anit. Ka pasur shtat mesatar, i dobët dhe pak zeshkan.

Pos Sahihut ka shkruar edhe shumë vepra nga shkenca e hadithit, prej të cilave do t'i cekim disa: *"El-Edebtu-l-mufred"*, *"Halku ef'âli-l-ibâd"*, *"Et-Tarihu-l-kebir"*, *"Et-Tarihu-l-evsat"*, *"Et-tarihu-s-sagir"*, *"Ref'u-l-jedejn"*, *"El-Kiraetu halfe-l-imam"*, *"Et-Tefsiru-l-kebir"*, etj.

3. Ebu Abdil-lah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel esh-Shejbâni. Nëna si shtatzënë erdhi nga Mervi në Bagdad dhe aty e lindi në vitin 164 H.

Pas mësimeve të kryera njihej si dijetari më i njohur në hadith në kohën e vet. Dokument i mjaftueshëm i aftësisë së tij në hadith është Musnedi i tij. Kur imam Shafi'u erdhi në Bagdad iu bashkangjit Ahmed b. Hanbeli dhe e shfrytëzoi dijen e tij. Kur Shafi'u doli nga Bagdadi ka thënë: "Nuk kam lënë në Bagdad njeri më të devotshëm e më të ditur se Ahmed b. Hanbeli".

Kur mu'tazilitët u forcuan dhe e shtruan çështjen e *"halku-l-Kur'anit"*, Ahmed b. Hanbeli kundërshtoi dhe u shqua si mbrojtës i medhhebit të ehli-s-sunnetit, dhe se për këtë që edhe i burgosur dhe i rrahur me kamxhik në kohën e halifit Mustensirit në vitin 220 H.

Ligjëratat e tij nga hadithi i kanë dëgjuar dijetarët më të njohur të hadithit si Buhariu, Muslimi e të tjerë.

Ahmedi që plak shtatgjatë, zeshkan, mjekrën dhe flokët e ngjyrosura me kanë, plot dinjitet. Vdiq të premtën më 12 rebi-ul-evvel të vitit 241 H. Në xhenazen e tij kanë marrë pjesë shumë njerëz. Është varrosur në varrezat e Bagdadit të Babu-l-Harbi. Ka lënë dy djem, Salihun dhe Abdullahun. Salihu ka qenë kadi, kurse Abdullahu e ka rrëfyer Musnedin e babait të vet.

4. Ebu'l-Husejn Muslim b. el-Haxhxhâxh el-Kushejri en-Nejsaburi. U lind në vitin 204 ose 206 H. I flaktë për hadith e ka ecur tërësisht Irakun, Hixhazin, Shamin dhe Egjiptin. Disa herë ka ardhur në Bagdad.

Ai ka shkruar hapave të Buhariut dhe është konsideruar nxënës i tij. Buhariun e ka çmuar shumë, ndonëse në hyrje të Sahibut të vet e kritikon vepërimin e tij të përcaktimi i haditheve "sahih".

Vdiq më 25 rexheb të vitit 261 në Nejsabur, ku edhe është varrosur.

Pos Sahihut ka shkruar edhe vepra tjera, prej të cilave më të njohura janë këto: *"El-Musnedu-l-kebîr"*, *"El-Xhâmi'u alel-ebvâb"*, *"Kitâbu-l-esmâi ve-l-kanâ"*, *"Kitâb-ul-ilel"*, *"Kitâbu-l-vuhdân"*, *"Kitâbi evhâmi-l-muhaddithîn"*.

5. Ebu Davud Sulejman b. Esh'as es-Sigjstâni. U lind në vitin 202 H. Hadithin e ka dëgjuar prej dijetarëve të njohur e të zëshëm të hadithit në Hixhaz, Sham, Egjipt, Irak dhe Horasan. Prej tij hadithin e kanë mësuar Tirmidhiu, Nesaiu, i biri Ebu Bekri, Ebu Seid Ibnu-l-A'rabi, Ebu Ali el-Lu'lu', Ebu Bekr b. Dase e të tjerë. Këta tre të fundit janë ravi të Sunenit të tij.

Tregohet se Ebu Davudi e kishte bërë zakon të thoshte: "Unë kam tubuar pesëqind mijë hadithe, kurse nga ky numër kam zgjedhur ato që i kam sistemuar në këtë veprën time dhe numri i të cilave është 4800. Kam cekur hadithet sahih dhe ato që janë të ngjashme e të afërta me to, e nga e gjithë kjo për njeriun që dëshiron ta ruajë fenë e vet mjaftojnë katër hadithe:

1. *أَنَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ*

"Veprat njerëzore pa dyshim janë sipas qëllimit".

2. *مَنْ حَسَّنَ إِسْلَامَهُ الْمَرَّةَ تَرَكَهُ مَا لَا يَنْبَغِي*

"Në veprat e mira islame të një njeriu, bën pjesë ajo që t'i shmanget asaj që nuk i përket."

3. *لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا حَتَّى يَرْضَى لِأَخِيهِ مَا يَرْضَاهُ لِنَفْسِهِ*

"Nuk mund të jetë besimtari besimtar i mirëfilltë derisa nuk i dëshiron vëllait të vet po atë që ia dëshiron edhe vetvetes".

4. *الْحَلَالُ بَيْنَ وَبَيْنَ الْحَرَامِ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ*

"Hallalli është sqaruar, edhe harami është sqaruar, kurse ndërmjet tyre ka gjëra të dyshimta...".

Vdiq në Basrë më 16 shevval të vitit 275 H.

Pos Sunenit i janë të njohura edhe këto vepra: *"Kitâbu-l-merâsil"*, *"Kitâbu-l-kader"*, *"En-Nâsihu vel-l-mensûh"* e të tjera.

6. Ebu isa Muhammed b. Isa b. Thevre et-Tirmidhi u lind në vitin 200 H. Hadithin e ka mësuar nga dijetarët e njohur të atëhershëm të hadithit, e

sidomos prej Buhariut. U dallua me mbamendjen e vet të fortë që ka dalë në anekdotë. Para vdekjes që verbuar dhe me vite të tëra ashtu i verbër ka ligjëruar hadithin.

Ka vdekur në Tirmidhi më 13 rexheb 279 H.

Pos Xhamiut është i njohur dhe mjaft i përhapur "*Kitābu-sh-shemāil*" për vetitë fizike dhe shpirtërore të Muhammedit alejhis-selam dhe "*Kitābu-l-ilel*".

7. Ebu Abdil-lah Muhammed b. Jezid Ibni Maxhe el-Kazvîni err-Rrebei u lind në vitin 209 H. Duke e dëgjuar hadithin ka udhëtuar nëpër Irak, ka ardhur në Basrë, Kufe, Bagdad, Mekke, Sham, Egjipt dhe Rej. Ka qenë i njohur si dijetar dhe hafidh i hadithit. Vdiq më 22 ramazan të vitit 273 H.

Pos Sunenit i janë të njohura edhe këto vepra: "*Et-Tefsiru-l-Kur'an*" dhe "*Et-Tarih*".

8. Ebu Abdirrahman Ahmed b. Shuajb en-Nesâi. U lind në vitin 215 H. Meqë sipas traditës udhëtoi nëpër krahinat e atëhershme islame duke mësuar dhe tubuar hadithin, u vendos në Egjipt. Në pleqëri shkoi në Damask dhe atje në mesin e njerëzve që ende ishin ihtarë të flaktë të emevitëve, e shkroi veprën "*Hasâisu Ali*" (Vetitë e Aliut), që nxiti armiqësinë e masës ndaj tij. Disa kërkuan që të shkruajë diç të ngjashme për Muaviun, por ai u përgjigj se Muaviu nuk i ka këto veti e virtyte që ai të mund t'i tubojë, e kjo edhe më shumë e mllëfosi masën. Njëherë masa për këtë shkak e ka sulmuar dhe e ka rrahur në një xhami të Damaskut, aq saqë janë detyruar ta bartin. Thuhet se prej këndej është dërguar në Mekke, dhe se atje ka vdekur në muajin sha'ban të vitit 303 H. Këtë e cek Darekutni, derisa Ibni Junusi, historian i Egjiptit, thotë se Nesaiu ka vdekur më 13 safer të vitit 303 në Palestinë.

Pos Sunenit të madh dhe të vogël që është i njohur me emrin "*El-Muxh-teba*", i janë të njohura edhe veprat: "*Hasâisu Ali*", "*Amehu-l-jevmi ve-l-lejle*" e të tjera.

9. Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimi Es-Samerkandi u lind në vitin 181 H. Pothuaj të gjithë autorët e atyre gjashtë përmbledhjeve të famshme të hadithit janë nxënës të tij. Ka shkruar "*Sunenin*" që nganjëherë përmendet edhe me emrin e musnedit, "*Et-Tefsir*" dhe "*El-Xhami*". Vdiq më 8 dhul-hixhxe të vitit 255 H.

10. Ebu Bekr Muhammed b. Is'hak Ibni Huzejme en-Nejsaburi u lind në vitin 223 H. Atij e përket titulli i ndershëm "Imamu-l-eimme" (Imam i imamëve). U dallua shumë duke e mbrojtur drejtimin e ehilus-sunetit e duke kërkuar që të mos bëhet "te'vil" dhe që të mos largohet nga domethënia gjuhësore e burimeve fetare. Krahas "*Sahihut*" ceket edhe "*Kitabu-t-tevhid*" i tij. Vdiq më 2 dhul-ka'de të vitit 311 H.

11. Ebu Hatim Muhammed Ibnu Hibbân et-Temimi el-Busti konsiderohet nxënës i Ibni Huzejmimit. Duke e tubuar dhe mësuar hadithin ka vizituar qytetet dhe vendet prej Shashit në Lindje deri në Aleksandri në Perëndim. Një kohë ka qenë edhe kadi në Semerkand. Ai nuk qe vetëm dijetar dhe hafidh i hadithit por dijetar i vërtetë në kuptim të plotë të kësaj fjale. U dallua në fikh, dituritë gjuhësore të gjuhës arabe, diturinë e mjekësisë, astronomi dhe në shkencat tjera atëherë të njohura.

Pos Sahihut që më parë e kemi përmendur, ka shkruar me qindra vepra, që me shumicë janë shkatërruar dhe zhdukur. Prej tyre në zë dhe të ruajtura pos tjerash janë edhe këto: "*Kitabu-th-thikat*" (Mbi transmetuesit e sigurt të hadithit), "*Kitabu-d-duafâ*" (Mbi transmetuesit e dobët të hadithit), "*Revdatu-l-ukalâ*" (Mbi edukimin dhe moralin). Vepra e fundit edhe është e botuar.

12. Ebu'l-Kasim Sulejman b. Ahmed et-Taberaniu u lind në vitin 260 H. në Aki. I flaktë për shkencën e hadithit vizitoi shumicën e vendeve islame. Pos mu'xhemeve të sipërpërmendura ka shkruar numër mjaft të madh veprash dhe pothuaj të gjitha për hadithin në të cilin ishte jetësuar. Vdiq më 28 dhul-ka'de të vitit 360 në moshën 101 vjeçare.

13. Ebu'l-Hasan Ali b. Umer ed-Darekutni el-Bagdadi. U lind më 306 H. Sipas traditës së muhaddithëve i vizitoi vendet islame duke e tubuar hadithin. Qe i njohur si dijetar në hadith, kiraet, gramatikën arabe dhe letërsi. Përmendsh i ka ditur divanet e disa poetëve arabë. Vdiq më 8 dhul-ka'de të vitit 385 H. në Bagdad. Pos Sunenit ka shkruar edhe mjaft vepra për shkencën e hadithit.

14. Ebu Abdil-lah Muhammed b. Abdil-lah Ibnu-l-Bejji' el-Hâkim en-Nejsaburi u lind në vitin 321 h. Ka udhëtuar duke e tubuar hadithin dhe u dallua si hafidh i famshëm i hadithit. Për hadithin ka shkruar numër të madh veprash dhe në ato vepra ka pasur sukses të posaçëm. Pos Mustedrekut i janë të njohura veprat "*Et-Tarih en-Nejsaburi*", "*El-Med'hal*", "*El-Iktil*", "*Fedâilu-sh-Shafii*" e të tjera. Vdiq në safer të viti 405 H.

15. Ebu Bekr Ahmed b. Husein el-Bejhekiu u lind në vitin 384 H. Atë e konsiderojnë nxënës të Hakimit. Duke e tubuar hadithin shërbim të madh i ka bërë fikhut shafiit në veçanti dhe fikhut islam në përgjithësi. Pos dy Suneneve ka shkruar edhe shumë vepra të hadithit prej të cilave më së shumti përmenden "Delâilu-n-mubuvve", "El-Esmâu ves-sifât", "Shuabu-l-îmân" dhe vepra të tjera. Vdiq më 10 xhumade-l-ula të vitit 458 H. në Nejsabur.

Ndarja e hadithit në mutevatir, meshhur dhe ahad

Hadithi mund të ndahet në tri kategori:

1. *Mutevatiri*. - Ky emërtim dhe kjo ndarje përgjithësisht më shumë përmenden në usul-ul-fikh se sa në usul-ul-hadith, sepse nuk është detyrë e usulu-l-hadithit të konstatojë se ndonjëri hadith a jep bindje të plotë apo jo. Mutevatir është hadithi të cilin e rrefejnë prej fillimit e deri në fund të senedit të tij numër aq i madh njerëzish që fare nuk guxojmë të dyshojmë në vërtetësinë e tij. Prandaj hadithi mutevatir jep bindje të plotë (أَلْعَلْمُ الضَّرُورِيُّ، الْيَقِينُ). Është i domosdoshëm kushti që në çdo gjeneratë të transmetuesve të hadithit përkatës të gjendet një numër i tillë i njerëzve dhe se ajo që në atë mënyrë rrefehet të bazohet në të pamurit me sy e në të dëgjuarit me veshë.

Mutevatiri ndahet në dy pjesë:

a) (*El-Mutevatiru-l-lafdhijj*), أَلْمُتَوَاتِرُ اللَّفْظِيُّ, dmth. vetë fjalët janë mutevatirë si psh. hadithi:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعِدًّا قَلْبَتَبُوا مَعَدَهُ مِنَ النَّارِ

"Kush ndaj meje qëllimisht gënjen le t'ia përgatisë vetes vendin në zjarr."

b) (*El-Mutevatiru-l-ma'nevijj*), أَلْمُتَوَاتِرُ الْمَعْنَوِيُّ, dmth. përmbajtja e hadithit është mutevatir, qoftë edhe vetë fjalët të mos qofshin ashtu. Si shembull për këtë le të na shërbejë ngritja e rëndomtë e duarve gjatë kohës së duasë (lutjes). Kjo ceket në afër njëqind hadithe, edhe pse ato hadithe nuk flasin për një rast por për shumë raste të ndryshme, në rrethana të ndryshme dhe me fjalë të ndryshme. Hadithet mutevatirë, sidomos ato të llojit të dytë,

janë të shumta në numër. Për këto hadithe janë shkruar edhe vepra të veçanta.

Te hadithet mutevatirë nuk mund saktë të përcaktohet se sa është numri i nevojshëm i njerëzve në çdo gjeneratë, sepse kjo dallon prej rasteve e rrethanave. Kriteri kryesor është që mutevatiri të na japë bindje të sigurt. Përveç kësaj disa kanë kushtëzuar 5 njerëz, disa dhjetë, disa dymbëdhjetë, disa njëzet, disa dyzet njerëz etj. Për shkak se mutevatiri jep bindje të plotë dhe dije të pakontestueshme, nuk ka nevojë të diskutohet për vlerat e transmetuesve të tij. Disa madje thonë që te lajmet mutevatirë mos të kushtëzohet as Islami i transmetuesve, dmth. transmetues mund të jenë edhe jomuslimanët.

2. *Meshhuri* - Është hadithi që ka numër të caktuar senedesh edhe atë më tepër se dy, por nuk e arrinë shkallën e mutevatirit. Kështu këtë nocion e përkufizojnë dijetarët e usuli-fikhut dhe e quajnë edhe me emrin *Mustefid* (مُسْتَفِيدٌ). Meshhuri te dijetarët e hadithit është hadithi që është shumë i njohur dhe i përhapur në mesin e dijetarëve të hadithit ose ndër të tjerët. Nganjëherë emërtimi meshhur përdoret edhe për ato hadithe të cilat njerëzit, qoftë edhe ata të rëndomtit, shumë i përdorin, pa marrë parasysh se a i kanë këto hadithe senedet e veta ose jo, qofshin autentike ose jo. Psh. hadithet:

كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًا... الخ
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

sipas kësaj të fundit mund të quhen hadithe meshhur edhe pse vetvetiu janë të pavërteta.

3. *Ahâd-i*. - Sipas mendimit të dijetarëve të hadithit të tilla janë të gjitha hadithet që nuk janë mutevatir. Në pajtim me këtë edhe meshhuri bën pjesë në ahad. Hadithet ahad mund të jenë autentike dhe të mira, kurse mund të jenë edhe të dobëta e të pavërteta. Për këtë jemi të obliguar që ta mësojmë vlerën e tyre, t'i verifikojmë senedet e tyre dhe rrethanat tjera që në lidhje me këtë mund të na ndihmojnë.

Ndarja e haditheve sipas autenticitetit

Sipas mendimit të shumicës së dijetarëve të hadithit, hadithet sipas autenticitetit ndahen në tri lloje: *Sahih* (autentik), *hasen* (i mirë) dhe *daif* (i dobët). Disa dijetarë të hadithit i ndajnë hadithet në dy pjesë: sahih dhe daif. Sipas mendimit të tyre, hadithet hasen bëjnë pjesë në grupin e haditheve sahihë, dhe në pajtim me këtë termi sahih të ata ka domethënie më të gjerë.

1. *Sahih*. - është hadithi të cilin njëri prej tjetrit e transmetojnë njerëzit e ndershëm e të sigurt, e krahas kësaj nuk ka kurrfarë mangësi të fshehtë as që i kundërvihet hadithit më të fortë se ai. Në pajtim me këtë, që një hadith të jetë sahih nevojiten kushtet vijuese:

a) *إِسْمَاعِلُ السَّنَنِ*, dmth. që zinxhiri i transmetuesve të jetë i bashkuar, i pandërprerë. Kjo dmth. që çdo individ në zinxhirin e transmetuesve hadithin përkatës ta ketë dëgjuar nga transmetuesi i tij paraprak. Ky kusht duhet të gjendet prej fillimit deri në fund të senedit.

b) *الْعَدَانَةُ* (ndershmëria) dmth. që transmetuesit e hadithit përkatës të jenë të devotshëm (*التَّقْوَى*) dhe me sjellje të njerëzishme (*الْمُرُوَّةُ*). Me devotshmëri kuptohet që njeriu t'u shmanget veprave të këqija dhe mëkateve të mëdha dhe që mos të vazhdojë në kryerjen e mëkateve të vogla.

c) *الضَّبْطُ* dmth. që çdo transmetues mirë ta mbajë mend hadithin (kësaj i thuhet *ضَبْطُ السَّنَنِ*) ose që ta ketë shkruar, e këtë në vete ta ruajë që dikush mos ta ndërrojë ose përmirësojë (*ضَبْطُ الْكِتَابِ*).

ç) *عَدَمُ الْعَمَلَةِ*, dmth. që hadithi të mos ketë kurrfarë mangësie të fshehtë që në shikim të parë nuk mund të vërehet, kurse e cila më vonë do ta rrënonte vlerën e tij.

c) *عَدَمُ السُّذُوزِ*, dmth. që transmetuesi i këtij hadithi mos t'i kundërvihet me transmetimin e vet transmetuesit më të fortë se ai.

Në pajtim me këtë, hadithi nga zinxhiri i transmetuesve të të cilit bien një apo më shumë transmetues nuk është sahih. Po ashtu, nuk mund të jetë sahih hadithi që e transmeton njeriu që i thyen rregullat fetare, njeriu që fare nuk e njohim ose njeriu që shumë harron dhe për këtë arsye gabon në

transmetim. Përveç kësaj, siç thamë, nuk guxon transmetimi i një transmetuesi të kundërshtohet me transmetimin e transmetuesit tjetër që është më i fortë se ai ose me transmetimin e disa transmetuesve. Nuk guxon të ketë as mangësi të fshehta që quhen (*أَلْعَلُّ*).

Hadithi i këtillë quhet *صَحِيحٌ لِّذَانِهِ* (vetvetiu autentik, i besueshëm) ndryshe prej *صَحِيحٌ لِّتَبَرِهِ* "Sahih li gajrihi" (autentik për shkak të hadithit tjetër). Është hadithi që vetvetiu është i mirë *حَسَنٌ لِّذَانِهِ*, por, për shkak të shumë rrugëve nëpër të cilat ka ardhur deri te ne, ngjitet në shkallë të sahihit.

2. *Hasen*. - Hadithi hasen është mjaft afër hadithit sahih. Nga sahihi dallon në atë që transmetuesit e tij nuk janë aq të njohur sikur që janë në sahih. Hadithit të tillë i thuhet *حَسَنٌ لِّذَانِهِ* (vetvetiu i mirë). Pra, sikur edhe te sahihi edhe këtu ekziston *حَسَنٌ لِّتَبَرِهِ* (i mirë për shkak të tjetrit). "Hasen li gajrihi" është hadithi që nuk i ka të gjitha kushtet e hadithit hasen, por për shkak të numrit të madh të senedeve, ngjitet në shkallë të hadithit hasen.

Disa dijetarë të hadithit te vlerësimi i disa haditheve i përdorin shprehjet *صَحِيحٌ حَسَنٌ* ose *صَحِيحٌ حَسَنٌ*. Shprehjet e tilla e ka zakon t'i përdorë Tirmidhiu në Xhamiun e vet. Kjo dmth. se kritiku përkatës dyshon se a është hadithi sahih ose hasen, e mund ta ketë kuptimin e atillë, që me një sened të jetë sahih, e me tjetrin hasen, ose te disa dijetarë të hadithit të jetë sahih, e te të tjerët hasen. Shprehjet e cekura mund të kenë secilën prej tri domethënieve të theksuara varësisht prej vendit.

Edhe hadithet sahih edhe ato hasen shërbejnë si argumente fetare dhe me to mund të dëshmohen pyetjet fetare.

Edhe hadithet sahih edhe ato hasen prap sipas fuqisë dallojnë në disa kategori. Hadithe më të sigurta sahih janë ato që gjenden në Sahihun e Buhariut dhe Muslimit, pastaj ato që gjenden vetëm te Buhariu, ato që gjenden vetëm te Muslimi, pastaj ato që u përgjigjen kushteve të Buhariut dhe Muslimit, ato që u përgjigjen vetëm kushteve të Muslimit, ato që nuk u përgjigjen kushteve të Buhariut dhe Muslimit, porse dijetarët tjerë të hadithit i konsiderojnë hadithe sahih. Prej këtyre shtatë llojeve të haditheve sahih më të forta e më të sigurta janë hadithet e llojit të parë që dijetarët e hadithit i quajnë hadithe *مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ* (muttefekun alejhi).

Tirmidhiu në Xhamiun e vet i përmend shumë hadithet hasen. Hadithe hasen ka mjaft edhe në Sunenin e Ebu Davudit.

3. *Daif*. - Hadith daif ose i dobët është ai të cilit i mungon së paku një kusht që kërkohet të hadithi sahih ose hasen. Daifi mund të ndahet në shumë lloje, që ndërmjet veti dallojnë në dobësi. Disa nga ato lloje kanë edhe emra të veçantë. Emërtimet më kryesore të hadithit daif do t'i përmendim më vonë.

Hadithi daif nuk mund të shërbejë si argument (delil) as që me te mund të dëshmohen pyetjet fetare.

Ndarja e hadithit sipas metnit

Hadithet sipas metnit mund të ndahen po ashtu në tri pjesë:

1) *al-murfu'* - *el-merfû*. - Ky është hadithi që i përshkruhet dhe ka të bëjë me Muhammedin alejhis-selam. Këtu bëjnë pjesë fjalët, veprat e tij, lejimet e tij dhe hadithet që flasin për të.

Ky lloj i hadithit mund të ndahet në dy pjesë:

a) *merfû hakikaten* (merfû hakikaten):

b) *merfû hukmen* (merfû hukmen).

"*Merfû hakikaten*" është hadithi që njëmend i përshkruhet Muhammedit alejhis-selam, kurse "*merfû hukmen*" është hadithi që në shikim të parë nuk është merfu' por megjithatë konsiderohet se ka vlerën e hadithit merfu'.

Në "*merfû hukmen*" bën pjesë:

a) Kur njëri prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam thotë: "Ne këtë e këtë e kemi bërë gjatë jetës së Muhammedit alejhis-selam". Kjo llogaritet 'hadith merfu' për atë se konsiderohet se Muhammedi alejhis-selam për këtë ka ditur dhe se këtë duke heshtur e ka lejuar.

b) Kur dikush prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam thotë diçka që ka të bëjë me fenë: "Kjo na është urdhëruar" ose "Kjo na është ndaluar"

qoftë edhe nëse nuk e cekë se kush këtë e ka urdhëruar ose ndaluar, sepse dihet se urdhërdhënës në fe është vetëm Muhammedi alejhis-selam.

c) Kur ndonjëri prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam ka thënë: "Kjo e kjo është sunnet", sepse vetëm sunneti i Muhammedit alejhis-selam në fe është dëshmi.

ç) Kur njëri prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam thotë diç për çka përmendsh nuk mund të flitet si psh. kur flet diçka për Ditën e gjykimit ose ngjashëm. Ky lloj hadithi llogaritet si "hadith merfu", sepse konsiderohet, meqë për këtë përmendsh nuk mund të flitet, se shoku përkatës i Muhammedit alejhis-selam këtë e ka dëgjuar prej Pejgamberit alejhis-selam.

2. *أَكْرَفُونَ* - *el-mevkûf*. - Ky është lajmi që i përshkruhet njërit prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam.

3. *أَلْمَقْعُوعُ* - *el-maktû* - Ky është lajmi që i përshkruhet një njeriu prej gjeneratës së njerëzve që i kanë arritur shokët e Muhammedit alejhis-selam dhe prej tyre e kanë dëgjuar hadithin (tabiinët).

Prej këtyre tri llojeve, në të vërtetë hadith është vetëm lloji i parë, derisa llojit të dytë e të tretë i takon emri "ether".

Ndarja e hadithit sipas senedit

Sipas senedit, hadithet ndahen në më shumë lloje që kanë emra të veçantë. Në mesin e tyre më së shpeshti përmenden këta:

1. *أَلْمُنْقَطِعُ* - (*el-munkati'*) - ky është hadithi, senedi i të cilit është ndërprerë, dmth. secili nga transmetuesit hadithin përkatës nuk e ka dëgjuar prej transmetuesit paraprak të tij.

2. *أَلْمُنْضَلُ* - (*el-mu'dal*) - ky është hadithi, senedi i të cilit në një vend për dy apo më shumë shkallë është ndërprerë, dmth. në një vend kanë rënë dy apo më shumë transmetues njëri pas tjetrit. Prandaj mu'dali është lloj i veçantë i munkati'ut.

3. *al-mursel* - *el-mursel*. - Mursel është hadithi në senedin e të cilit nuk përmendet emri i shokut të Muhammedit alejhis-selam që e transmeton hadithin përkatës prej Muhammedit alejhis-selam. Hadithi në të cilin është përmendur ndonjë prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam qoftë edhe nëse emri nuk i përmendet, nuk bën pjesë në mursel. Në pajtim me këtë, hadithet në senedet e të cilave thuhet: *عَنْ زُحَلِّ بْنِ الصَّحَّابِيِّ* (... nga një shok i Muhammedit alejhis-selam), nuk janë mursel.

Dijetarët e hadithit e konsiderojnë hadithin mursel, sikur edhe hadithet tjera, senedi i të cilave është ndërprerë, hadithe të dobëta (daif). Një hadith që ka dy senede të ndryshme, e qoftë në të dy të jetë mursel, mundet në disa raste të numërohet hadith "sahih li gajrihi".

Ebu Hanife dhe Maliku e konsiderojnë hadithin mursel hadith autentik dhe e përdorin si argument në dëshmimin e çështjeve të fikhut.

4. *al-mual-lak* - *el-mual-lak*. - Mual-lak është hadithi nga senedi i të cilit që nga fillimi kanë rënë një, dy apo më shumë transmetues. Mual-lak konsiderohet edhe hadithi të cilin, për shembull, ndonjëri prej nesh pa sened e citon.

Te dijetarët e hadithit është traditë që hadithin mual-lak, i cili vetvetiu është autentik, ta përmendin me fjalët që nuk japin fare dyshim, për shembull:

أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ apo *قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*

apo *أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*. E nëse hadithi nuk është autentik, atëherë, kur është mual-lak, e përmendin me fjalët nga të cilat jepet të kuptohet dobësia e tij. psh:

بَدَأَ كَرُّ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ apo *يُرْوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*
apo... *بِحُكْمٍ* apo... *عَنْ*.

5. *al-muttasil* - *el-muttasil*. - El-Muttasil është ai hadith senedi i të cilit është plotësisht i ngjitur, dmth. çdo transmetues hadithin përkatës e ka dëgjuar nga transmetuesi i tij paraprak. Kur hadithi i këtillë është njëkohësisht edhe merfu' atëherë i thuhet edhe musned (*المُسْنَدُ*).

6. *المُتَّسِنُ* - (*el-muan'an*). - Ky është hadithi të cilin transmetuesit e përcjellin me parafjalën *عن*, për shembull: *عن مالك عن نافع*... Në disa raste senedi i hadithit të tillë konsiderohet i ngjitur "muttasil", e në disa i ndërprerë "munkati". Që senedi i hadithit të tillë të mund të konsiderohet i ngjitur, janë të nevojshme kushtet vijuese:

a) që transmetuesi që e transmeton hadithin me *عن* të mos e përdorë "tedlisin" që menjëherë do ta shpjegojmë;

b) që transmetuesi i përmendur sipas kohës duhet ta arrijë transmetuesin prej të cilit transmeton;

c) që të dihet se janë takuar dhe njëri prej tjetrit kanë dëgjuar dhe njëri - tjetrit së paku diç i kanë transmetuar.

Nëse këto kushte nuk ekzistojnë, hadithi konsiderohet i ndërprerë. Për kushtin e fundit në mesin e dijetarëve të hadithit ka shumë diskutime dhe mospajtime.

Tedlis. - Tedlis në gjuhën arabe d.m.th. mashtrim, kurse në shkencën e hadithit përdoret në shumë domethënie. Një prej tyre është kur një transmetues e transmeton një hadith nga transmetuesi tjetër të cilin me kohë e ka arritur, por hadithin përkatës nuk e ka dëgjuar prej tij. Dhe ai bënë përshtatjen e këtij rrëfimi, që në shikim të parë të duket se këtë hadith e ka dëgjuar prej transmetuesit paraprak, e që përsëri mënyra e njëjtë e rrëfimit mund të përdoret edhe kur nuk e dëgjon drejtpërdrejt hadithin përkatës nga transmetuesi i cekur. Ai e përdorë për shembull shprehjen: *قال فلان* apo *عن فلان* ose të ngjashme. Ky lloj i tedlisit quhet *تدليس الأئمة*. Hadithi në të cilin gjendet ky tedlis, konsiderohet i ndërprerë.

Lloji i dytë i tedlisit është që ndonjë transmetues ta hedhë nga senedi mbi mësuesin e vet ndonjë transmetues të dobët, dhe në atë mënyrë sipas mendimit të vet, ta zbukurojë dhe adaptojë senedin. Ky lloj i tedlisit quhet *تدليس التوسيع* dhe llogaritet lloji më i keq i tedlisit. Ai që e përdor, humb besimin në shkencën e hadithit.

Tedlis quhet edhe kur ndonjë transmetues e quan një mësues të vetin me emra të ndryshëm, që në kuptim të parë të japë të kuptohet kështu prej më

shumë mësuesve e ka dëgjuar hadithin. Nganjëherë e quan mësuesin sipas emrit, e nganjëherë me llagap e të ngjashme.

Transmetuesi që e përdor te dëlisin quhet "*mudal-lis*", kurse hadithi në të cilin gjendet te dëlisi "*mudal-les*".

7. *الْفَرِيبُ* (*el-garib*). - Kur një hadith e transmeton vetëm një njeri, atëherë hadithi i tillë quhet hadith garib. Ky është garib përgjithësisht. Ekziston edhe një lloj i hadithit garib, e ky është kur një hadith i cili është përgjithësisht i njohur dhe i cili ka shumë transmetues, nga një transmetues autoritativ e transmeton vetëm një njeri. Ky hadith është garib duke e marrë parasysh transmetimin nga mësuesi i përmendur.

Hadithi garib mund të jetë sahih, hasen dhe daif.

8. *الْمُسْنَلُ* (*el-muselsel*). - Ky është hadithi në senedin e të cilit krahas çdo transmetuesi diçka gjithnjë përsëritet si psh. hadithi i quajtur *الْمُسْنَلُ بِالْأَوَّلِيِّ*, ku çdo transmetues thotë: *وَهُوَ أَوَّلُ حَدِيثٍ سَمِعْتُهُ مِنْهُ* ("Ky është hadithi i parë që e kam dëgjuar nga mësuesi im.") dhe hadithet e ngjashme që janë tubuar në vepra të veçanta që mbajnë emrin *الْمُسْنَلَاتُ*.

9. *الْمُبْهَمُ* (*el-mubhem*). - Mubhem është hadithi në senedin ose metnin e të cilit gjendet personi i përmendur emri i të cilit nuk është theksuar, psh. *حَدَّثَنِي رَجُلٌ* ("Më ka rrëfyer një njeri"), (ky është shembulli i mubhemit në sened) dhe *جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* ("Erdhi një njeri te Pejgamberi a.s."), (ky është shembulli i mubhemit në metn). Mubhemi në sened pengon që hadithi të jetë autentik ose i mirë, kurse në metn nuk pengon.

Emërtimet më të njohura të haditheve të dobëta

Sic kemi përmendur më herët, hadithe të dobëta ka shumë lloje. Ne këtu do t'i cekim llojet më të njohura dhe emrat e tyre:

1. *الشَّاهِدُ* - *Shâdhidh* - është hadithi që e transmeton një transmetues mjaft i sigurt, por transmetimi i tij i kundërvihet dhe ndeshet me transmetimin e transmetuesit më të sigurt ose me transmetimin e numrit më të madh të transmetuesve. Kundruall këtij hadithi është *الْمَحْفُودُ* (*el-mahfidh*).

2. **الْمُنْكَرُ** - *Munker* - është hadithi që e transmeton një transmetues mjaft i dobët, kurse transmetimi i tij i kundërvihet transmetimit të një ose më shumë transmetuesve të sigurt. Kundruall këtij hadithi është **الْمَرْوُفُ** (el-ma'rûf).

Shumë herë munker quhet edhe hadithi që e transmeton raviu që gabon ose harron shumë ose botërisht i shkel rregullat fetare.

3. **الْمَقْلُوبُ** - *Maklûb* - është hadithi në senedin e të cilit një transmetues gabimisht ose qëllimisht ndërron një ravi me një ravi tjetër ose një hadithi ia shton senedin që nuk i takon. (Psh. veprimi në Bagdad me Buharium).

4. **الْمَلْئُولُ** - *Mual-lal* - (ose **الْمَلْئُولُ** - *ma'lûl* ose **الْمَلْئُولُ** - *mual-l*) - është hadithi që në shikim të parë duket se është pa kurrfarë të mete, por pas hulumtimit tregohet se ka njëfarë të mete të fshhtë (مُهْتَمَةٌ) qoftë në sened (zinxhir) ose në metn (tekst), që ia cungon vlerën. Psh. ka hadithe që në pamje jenë muttasilë, e në të vërtetë janë munkati'ë.

Hulumtimin e haditheve të këtij lloji mund ta bëjnë hafidhët e aftë të hadithit të cilët me përvojë të gjatë arrijnë aftësi të veçantë, dhe sikur sarrafî (këmbyesi) i shkathët munden shpejtë ta japin vlerësimin për një hadith, që të tjerët nuk janë në gjendje ta bëjnë. Për këtë lloj të hadithit i kanë shkruar Darekutni, Ibnu Ebi Hatimi dhe hafidhët tjerë veprat e veta që mbajnë titullin **عِلَلُ الْحَدِيثِ**. Vepra e Ibnu Ebi Hatimit edhe është botuar.

5. **الْمُضْطَرَبُ** - *Mudtarib*. - është hadithi në senedin ose metnin e të cilit ravigë ndeshen ashtu që nuk mund të zgjedhen e as t'i parashtrahet njëri - tjetrit.

6. **الْمَرْوُودُ** - *Metruk*. - është hadithi të cilin e transmeton raviu në të cilin dyshohet se është gënjeshtar. **(يُنْفَرُ بِالْكَذِبِ)**

7. **الْمَوْضُوعُ** - *Mevdu'* (ose **الْمُحْتَفَقُ** - *muhtelek* ose **الْمَسْنُوعُ** - *mesnû*). Ky është hadith i rrejshëm e i falsifikuar. Hadithet e këtij lloji në të vërtetë edhe nuk janë hadithe, sepse nuk i përkasin Muhammedit alejhis-selam, por quhen hadithe duke e marrë parasysh jashtësinë e tyre. Ky lloj i hadithit është lloji më i keq i haditheve të dobëta. Ato nuk guxohet të për-

doren në asnjë aspekt. Lejohet të përmenden vetëm me qëllim që të shpjegohet se janë të rrejshme e të falsifikuara.

Për një hadith mund të mësojmë se është i rrejshëm, nëse një transmetues pranon se ai hadithin përkatës e ka thënë rrejshëm, por edhe ky pranim nuk është argument plotësisht i sigurt, sepse mund të ndodhë që transmetuesi përkatës edhe në këtë pranim ka gënjyer. Edhe më të rëndësishme se ky pranim janë rrethanat tjera në bazë të të cilave hafidhet e ditur e të aftë të hadithit, në bazë të përvojës së gjatë mund të përfundojnë se ndonjë hadith është i rrejshëm e i falsifikuar. Përndryshe, as kjo nuk është punë e çdokujt. Ato rrethana mund të jenë të transmetuesi, e mund të jenë edhe në vetë hadithin si psh. që ndonjë hadith pa dyshim të ndeshet me Kur'anin ose me përvojën fetare, i cili si i tillë është përgjithësisht i njohur. Ka mjaft hadithe, përbërja e ulët gjuhësore ose domethënia e të cilave dëshmojnë se janë mevdû'. Shpeshherë njerëzit, që vetes i kanë lejuar të gënjejnë ndaj Pejgamberit alejhis-selami, kanë marrë thëniet e urta të cilat vetvetiu janë të vlefshme, duke ia përshkruar Muhammedit alejhis-selam, por edhe nëse përmbajtja e një thënie të urtë është e bukur, nuk don të thotë se e ka thënë Muhammedi alejhis-selam.

Më të rrezikshëm në këtë pikëpamje janë njerëzit që kanë jetuar një jetë të devotshme dhe nga padija kanë falsifikuar hadithe të ndryshme, e për këtë veprim të tyre edhe kanë shpresuar shpërblimin e Zotit. Për shkak të mendimit të përgjithshëm të mirë për të tillët, shpesh hadithet e tyre të këtilla kanë qenë të pranuar.

Thuhet se disa pjesëtarë të sektit të Karramitëve dhe disa mistikë lejojnë që hadithi të falsifikohet me qëllim që dikë ta entuziazmojnë për ndonjë vepër të mirë ose ta kthejnë nga vepra e keqe (لَلرَّغْبِيبِ وَاللرَّهْبِيبِ). Ky është gabim i madh që bie ndesh me ixhmain. Ebu Muhammed el-Xhujeni, babai i Imamu-l-Haremejnit, thotë se ai që qëllimisht ka falsifikuar hadithet, pushon të jetë musliman.

Ka pasur edhe njerëz të tillë që shtireshin se janë muslimanë, e në shpirt kanë fshehur pafenë, të cilët me qëllim të keq, duke dëshiruar ta prishin Islamin i kanë falsifikuar hadithet, por në këtë nuk mundën të arrijnë sukses sepse hafidhet e dijsëm të hadithit e kanë ndarë atë që vlen nga ajo që nuk vlen, çka është për hadithin e huaj dhe çka e prish atë.

Për hadithet e rrejshme janë shkruar vepra të shumta, e ndër veprat më të vjetra të këtij lloji bën pjesë vepra e Ibni Xhevziut në të cilën gabimisht ka futur edhe disa hadithe që nuk janë mevdud.

*Rregulla aproksimative për njohjen
më të lehtë të vlerës së hadithit*

Kur citohet hadithi, duhet përbri tij të përcaktohet se në cilën prej përmbledhjeve të njohura të hadithit gjendet, duke pasur kujdes gjatë kësaj që në vend të parë të cekën përmbledhjet më autentike të hadithit. Prandaj do të ishte e pavend për shembull që nëse një hadith gjendet në Sahihun e Buhariut dhe në Sunenin e Ibni Maxhes, të thuhet për të se gjendet në Sunenin e Ibni Maxhes, e të mos ceket Sahihu i Buhariut.

Sipas përmbledhjeve të hadithit nga të cilat është marrë hadithi, mundemi përafërsisht, duke mos diskutuar për senedin e tij, ta përcaktojmë edhe vlerën e tij, psh. hadithet që gjenden në Sahihet: e Buhariut, Muslimit, Ibnu Huzejmit, Ibnu Hibbanit, Ebu Avanetit, Ibnu Sekenanit e pastaj në veprën "El-Muhtare".

﴿كِتَابُ الْأَحَادِيثِ الْبَيِّنَاتِ الْمُخْتَارَةِ مِمَّا لَيْسَ فِي الصَّحِيحِينَ أَوْ أَمْثَلَهَا﴾

prej Dijauddin el-Makdisiut, në Muvatta'un e Malikut, në veprën "El-Muntekâ" prej Ibnu-l-Xharudit dhe me njëfarë përjashtimi në Mustedrekun e Hakimit - që janë autentikë.

Nëse një hadith gjendet vetëm në këto vepra: *Kitab'ul-Muhtara* nga Ukajlit, *Al-Kamil* nga Ibnu Adije, në veprat e Hatim el-Bagdadiut, në Tarihun e Ibnu Asakirit, në *Nawadir'ul-Ashuhul* prej Hâkim et-Tirmidhiut, në Tarihun e Hakimit, në Tarihun e Ibnu Nexharit ose në *Musnad'ul-Gez'at* prej Dejlemiut - atëherë prej vetë kësaj jepet të përfundohet se hadithi është i dobët.

Në përmbledhjet tjera të haditheve gjenden të gjitha llojet e haditheve: edhe sahih, edhe hasen, edhe dâif, prandaj ka nevojë që për njohjen e vlerave të atyre haditheve t'i kthehemi vetë senedit dhe vlerësimit të ndonjë dijetari të hadithit.

Ebu Davudi në Sunenin e vet i vlerëson disa hadithe, kurse ato hadithe që në Sunen i ka cekur e për ta nuk ka sjellë vlerësim special, sipas mendimit

të tij janë hadithe "sahih". Me këtë shprehje tek ai përfshihen hadithet sahih, hasen dhe ato hadithe daif që, pasi kanë më shumë senede, kanë fituar forcë më të madhe dhe janë bërë më të fuqishme.

Tirmidhiu në "El-Xhâmiun" e tij shpreh vlerën pothuaj për çdo hadith, prandaj është e nevojshme që krahas hadithit të ceket edhe vlera e tij.

Në Sunenin e Nesâiut ka shumë pak hadithe për të cilat mund të thuhet se janë të dobëta.

Në Sunenin e Ibni Maxhes ka numër të konsideruar të haditheve të dobëta, e për disa hadithe të tij thuhet se janë edhe mevdû.

Shumica e haditheve të Musnedit të Ahmedit mund të pranohen, sepse edhe ato hadithe daif që gjenden atje janë shumë afër haditheve hasen.

Mutabea, shâhid dhe i'tibâr

Hadithin që e transmeton vetëm një ravi e quajmë, siç kemi cekur më parë, "garîb" dhe "ferd". Nëse pas verifikimit dhe hulumtimit gjendet se edhe ndonjë ravi e transmeton hadithin përkatës, atëherë ai quhet (مُتَابِعًا) "mutabea", kurse ky hadithi tjetër quhet (مُتَابِعًا) "mutabiu et-tâbiu". Nëse te raviu tjetër nuk mund të gjendet përkatësisht muhadithi i njëjtë, atëherë kërkohet se a mund të gjendet deri diku i ngjashëm, e nëse gjendet, atëherë hadithi i tillë quhet "shâhid" (شَاهِدٌ). Verifikimi i senedit dhe hulumtimi për këtë qëllim quhet "i'tibâr" (إِتْبَارٌ).

Çfarë duhet të jenë transmetuesit e haditheve

Transmetuesi i hadithit duhet të jetë musliman i rritur e i mençur që nuk kryen vepra për të cilat do ta merrte emrin e fasikut (mekatarit) ose që do t'ia njollosnin njerëzinë. Përveç kësaj duhet të jetë i kujdesshëm dhe besnikërisht e bukur ta ruajë atë hadith që na e transmeton. Duhet ta njohë domethënien përkatëse të hadithit, nëse e transmeton vetëm domethënien e hadithit e jo tekstin e fjalëpërfjalshëm. Këto janë kushtet që kërkohen te transmetuesi i përpiktë i hadithit. Dijetarët e hadithit tërë këtë e përkufizojnë në dy kushte: *adalet* (korrektësia) dhe *dabt* (ruajtja besnike).

Adaleti (drejtësia e korrektësia) përbëhet në atë që njeriu të sillet sipas rregullave fetare dhe kërkesave të njerëzishmërisë.

Dabti (ruajtja besnike) përbëhet në atë që transmetuesi mirë ta mbajë në mend hadithin dhe që mos ta harrojë. Kjo vlen nëse hadithin e transmeton nga mbanendja. E nëse hadithin e transmeton nga shënimet, duhet që ato shënime t'i ruajë pranë vetes dhe të jetë i sigurt që kushdo qoftë në to nuk ka ndërruar gjë.

Adaleti i një transmetuesi të hadithit mund të njihet, nëse ai si i tillë bëhet përgjithësisht i njohur te dijetarët islamë, ose nëse dy ose së paku një nga dijetarët islamë pohon se tek ai gjendet kjo veti.

Dabtin e një transmetuesi të haditheve do ta mësojmë nëse shohim se transmetimi i tij në të shumtën e rasteve pajtohet me transmetimet e transmetuesve tjerë të sigurt e besnikë të haditheve. Në rast se transmetimi i tij mjaft rrallë ndahet nga transmetimi i transmetuesve tjerë të haditheve, atëherë kjo nuk pengon, por nëse këtë e intensifikon, atëherë bie vlera e tij dhe transmetimi i tij nuk mund të na shërbejë si dëshmi.

Të thuhet për një transmetues të haditheve se është i besueshëm dhe se hadithet e tij mund të pranohen me shprehje profesionale quhet *كُتِبَ* dhe *تُرْجِيهٌ*, e të thuhet prap për ndonjë transmetues se nuk është i besueshëm dhe se hadithet e tij nuk mund të pranohen me shprehje profesionale quhet *بُرُوحٌ*. Ta'dili përvetësohet qoftë ai edhe pa kurrfarë shpjegimi derisa xherhi duhet të jetë i shpjeguar dhe i arsyetuar dhe të theksohet se çka transmetuesit përkatës i zihet për të madhe e për çka gjykohej. Në qoftë se për ndonjë transmetues të haditheve disa thonë se është i besueshëm dhe i denjë që hadithet e tij të pranohen, e nëse të tjerët pohojnë të kundërtën, atëherë përparësi i jepet xherhit, sepse konsiderohet se ai që e mbanë për jo të besueshëm dhe jo të denjë që hadithet e tij të pranohen, ka mësuar për të më tepër se sa ai që e mbanë të sigurt.

Dijetarët e hadithit që janë marrë me kritikën e transmetuesve të hadithit, kanë shprehje të veçanta profesionale me të cilat shërbehen te vlerësimi i transmetuesve të hadithit.

Për *ta'dil* shërbejnë këto shprehje që këtu janë radhitur prej të fortëve nga të dobët:

Kategoria I	حَاطَظَ - حَافِظٌ - عَدَلَ - حُجِجَ - تَبَيَّنَ - مُتَقَنٌ - رَفَعَهُ
Kategoria II	لَا يَأْسَ بِهِ - مَحَلُّهُ الْعِدْقُ - صَدُوقٌ
Kategoria III	صَدُوقٌ بِئْسَ - صَدُوقٌ بِيَّةِ الْخَيْطِ - تَبَيَّنَ صَدُوقٌ يُخَطِّبُ
Kategoria IV	مَقْبُولٌ - مُوَدِّعٌ - صَالِحٌ

Për *xherh* shërbejnë këto shprehje që këtu janë radhitur prej të lehtave nga të rëndat:

ضعيفُ الخَبرِ - كَيْسَ بِعَرَفَةٍ - كَيْسَ بِذَلِكَ - فِيهِ مَعَالٌ - كَيْنَ الْحَدِيثِ -
« دَجَالٌ - وَضَاعٌ - كَذَّابٌ - ذَاهِبُ الْحَدِيثِ - مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ

Me rëndësi është të ceket këtu, se dijetarët e hadithit në kohën e mëvonshme kanë hequr dorë prej shumë kushteve të lartpërmendura, sepse në tre shekujt e parë hadithi është grumbulluar e tubuar, kështu që edhe rëndësia e senedit mjaft është zvogëluar. Më vonë senedi është ruajtur dhe mbajtur mend vetëm që të ruhet lidhja e pandërprerë në transmetimin gojor të hadithit, e që kjo më lehtë të ruhet nuk është vepruar mu ashtu rigorozisht sikur në tre shekujt e parë kur hadithi është tubuar.

Pranimi dhe ligjërimi i hadithit

تَحْقِيقُ الْحَدِيثِ وَادَاءُهُ

Te dijetarët e hadithit ekzistojnë rregulla dhe dispozita të veçanta për pranimin e hadithit prej mësuesit dhe për ligjërimin e hadithit nxënësit. Larg do të na shpiente sikur për këtë së paku diç të dëshironim të thoshim. Këtu do t'i shpjegojmë shkurtimisht mënyrat e pranimit dhe ligjërimin të hadithit. Këto mënyra janë tetë:

1. - Që nxënësi ta dëgjojë hadithin nga goja e mësuesit, qoftë ky ta shqiptojë nga mbamendja apo nga libri كَتَبَ الشَّيْخُ. Në këtë rast nxënësit i le-

johet që me rastin e ligjërimit të hadithit t'i përdorë fjalët سَمِعْتُ (kam dëgjuar), حَدَّثَنِي (më ka treguar), حَدَّثَنَا (na ka treguar), أَخْبَرَنَا dhe أَخْبَرْنَا (na ka lajmëruar), عَلَّمَنَا (na ka thënë) etj.

2. - Që nxënësi të lexojë, e mësuesi të dëgjojë كَانُوا يَتْلُونَ عَلَى الشَّيْخِ. Pranimin dhe ligjërimit e kështyllë të hadithit shumica e dijetarëve të hadithit e quajnë تَلْوِينًا. Në këtë rast nuk ka dallim ndërmjet atij që lexon vetvetiu dhe atij që është i pranishëm dhe e dëgjon. Te ky lloj i pranimin dhe ligjërimit të hadithit përdoren shprehjet قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ (kam lexuar para këtij e këtij), قُرِئَ عَلَيَّ فُلَانٍ وَأَنَا أَسْمَعُ (është lexuar te ky e ky, kurse unë e kam dëgjuar) حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ (na ka treguar në këtë mënyrë saqë ne kemi lexuar tek ai) e shprehje të ngjashme. Disa dijetarë të hadithit lejojnë që në këtë rast të përdoret edhe shprehja أَخْبَرَنَا (na ka lajmëruar).

3. إِخْرَاجُهُ - *Ixhazeti* (autorizimi). Kjo është në rastin kur mësuesi i lejon nxënësit që prej tij të transmetojnë një hadith ose disa sosh ose tërë përmbledhjen e haditheve. Dijetarët e hadithit e kanë ndarë ixhazetin në disa lloje. Disa lloje janë më të dobëta, e disa më të forta. Disa lloje më të forta të ixhazetit shumica e dijetarëve të hadithit i konsiderojnë të vlefshëm për pranim dhe ligjërimit të hadithit.

4. دَرَجَتُهُ - *Dorëzimi* - Kjo ndodh kur mësuesi i jep nxënësit të vet ndonjë përmbledhje të hadithit dhe i deklaron se ai këto hadithe i ka dëgjuar prej mësuesve të vet. Në këtë rast nxënësi mundet këtë përmbledhje ta përkthojë ose eventualisht përmendsh ta mësojë dhe ato hadithe pastaj t'i transmetojë prej mësuesit përkatës.

5. التَّكْوِينُ ose التَّكْوِينُ - *Letërkëmbimi*. - Kjo është kur mësuesi i shkruan nxënësit se hadithin e caktuar ose disa prej tyre i ka dëgjuar prej mësuesve të vet. Në këtë rast nxënësi duhet ta njohë dorëshkrimin e mësuesit të vet ose që në ndonjë mënyrë tjetër është i bindur se ky është dorëshkrimi i tij ose është shkruar sipas urdhëresës së tij.

6. الإِعْلَامُ - *Njoftimi, lajmërimi*. - Kjo është kur mësuesi nxënësin vetëm e njofton se një hadith ose një përmbledhje hadithesh i ka dëgjuar prej mësuesve të vet. Këtë lloj shumica e konsiderojnë mënyrë të vlefshme për transmetimin e hadithit.

7. *أَلْوَصِيَّةُ* - *Testamentimi*. - Kjo është kur një mësues i testamenton një njeriu një përmbledhje hadithesh. Te shumica e madhe e dijetarëve të hadithit kjo mënyrë nuk vlen si mënyrë për transmetimin e haditheve. (Me testamentim ose vasijjet nënkuptojmë rekomandimin dhe autorizimin e mësuesit personit të caktuar para udhëtimit ose para vdekjes, që ky person i caktuar ta transmetojë përmbledhjen e caktuar, të cilën ai si mësues e ka transmetuar. Vërejtje e përkthyesit).

8. *أَلْوَجَادَةُ* - *Gjetja*. - Të gjendet diç e shkruar me dorën e dikujt. Kjo ndodh kur dikush gjenë ndonjë dorëshkrim të hadithit dhe e njeh sipas rrethanave të ndryshme se ky është dorëshkrimi i një transmetuesi të njohur të hadithit. Shumica e dijetarëve të hadithit konsiderojnë se kjo nuk është mënyrë e vlefshme për transmetimin e hadithit, ndonëse përmbledhja përkatëse ose eventualisht një hadith me këtë fiton një lloj fuqie dhe më mirë mund të mbështetet në të, se sa të mos ishte gjetur i shkruar me dorën e ndonjë dijetari të njohur të hadithit.

Prej këtyre mënyrave të pranimit dhe ligjërimit të hadithit, kryesore janë dy mënyrat e para me të cilat edhe janë shërbyer dijetarët e parë të hadithit dhe tubuesit e përmbledhjeve të hadithit. Mënyrat tjera janë paraqitur më vonë, kur rëndësia e senedit përgjithësisht është zvogëluar. Dijetarët e mëvonshëm të hadithit janë kënaqur me mënyrat tjera të cekura më lartë të pranimit dhe ligjërimit të hadithit, vetëm nga shkaku që të ruhet lidhja e senedit i cili i ka bërë shumë shërbime shkencës së hadithit.

As'habët apo shokët e Pejgamberit

Në shkencën e hadithit është tejet e rëndësishme kaptina e njohjes së shokëve të Muhammedit alejhis-selam ose as'habëve (أَصْحَابٌ، sh. صحابة،) sepse këta janë ata që hadithet i kanë dëgjuar nga goja e Muhammedit alejhis-selam dhe neve na i kanë përcjellur. Për biografinë e as'habëve në letërsinë islame janë shkruar shumë vepra prej të cilave më të njohura janë: *"El-Istâbu fi esmai-l-as'hab"* prej Ebu Umer Jusuf b. Abdil-lah en-Nemeri el-Kurtubij, i quajtur Ibnu Abdil-Berr (vdiq më 463 H. në Shatib), *"Usdu-l-gâbe fi ma'rifetis-sahâbe"* prej Izudin Ali b. Muhammed el-Xhezeriut, i quajtur Ibnu-l-Ethir (vdiq më 630 H.). Në këtë vepër ka rreth 7500 biografi. Vepra më e gjerë për këtë temë është *"El-Isâbe fi temjizi-s-sahâbe"* prej Shihabuddin ebu'l-Fadl. Ahmed b. Ali el-

Askalaniut, i quajtur Ibnu-l-Haxher (vdiq më 852 H.). Që të tri veprat e cekura janë të botuara dhe të mundshme për studim.

Sahabij te shumica e dijetarëve të hadithit konsiderohet çdo njeri që Muhammedin alejhis-selam gjatë jetës së tij e ka parë ose me të së paku shkurtë ka biseduar, duke qenë atëherë musliman dhe duke mbetur i tillë deri në vdekje. Sipas këtij definicioni, sahabij është edhe Ibnu Umri Mektumi i cili nuk e ka parë Muhammedin alejhis-selam, sepse ka qenë i verbër, por me të në shumë raste ka folur. Në mesin e as'habëve nuk radhitet njeriu që si jomusliman e ka parë Muhammedin alejhis-selam ose me të ka folur, qoftë edhe nëse më vonë edhe ka kaluar në Islam siç ka ndodhur me të deleguarin e mbretit bizantinas i cili si jomusliman e ka parë Muhammedin alejhis-selam dhe me të ka biseduar, e më vonë pas vdekjes së tij, ka kaluar në Islam. Në mesin e as'habëve nuk bën pjesë as ai që Muhammedin alejhis-selam e ka parë pas vdekjes së tij siç ka ndodhur me Ebu Zejd Huvejlid b. Halid El-Huzejlin që arriti në Medine ditën kur vdiq Muhammedi alejhis-selam, dhe e pa atë por jo të gjallë. Në mesin e as'habëve nuk bën pjesë as ai i cili pasi që si musliman e ka parë Pejgamberin e Zotit, më vonë e ka lëshuar Islamin, qoftë kjo gjatë kohës së Muhammedit alejhis-selam, siç ka qenë rasti me Ibni Hatalin, ose pas vdekjes së tij, çfarë rastesh po ashtu ka pasur. Për këtë rastin e fundit nëse i përmenduri përsëri pas vdekjes së Pejgamberit të Zotit e pranon Islamin, te dijetarët e hadithit është e diskutueshme se a do të konsiderohet sahabij. Në mesin e as'habë nuk hyn as njeriu që me Muhammedin alejhis-selam para pejgamberisë së tij ka kuvenduar ose me të është shoqëruar duke qenë atëherë në fe të vërtetë "el-hanefijje", siç është rasti me Zejd b. Amr b. Nufejlun. Krahas kësaj, Ibnu Mende në veprën e vet për as'habët e ka radhitur Zejdin në mesin e as'habëve.

Nuk është kusht që ata njerëz që në mënyrën e cekur e shohin Pejgamberin e Zotit ose me të shoqërohen të jenë atëherë madhorë e që të llogariten ndër as'habët, sepse në mesin e as'habëve numërohen nipat e Pejgamberit, Hasani dhe Husejri, pastaj Abdullah b. Zubejri, që gjatë kohës së Muhammedit alejhis-selam kanë qenë djelmosha. Por numër mjaft i madh i dijetarëve të hadithit siç janë Ibnu Meini, Ebu Zur'a, Ebu Hatimi, Ebu Davudi e të tjerë nuk i radhisin ndër as'habë sëmijët e vegjël që janë lindur gjatë jetës së Muhammedit alejhis-selam dhe atij i janë sjellë t'u bëjë dua dhe që t'i bekojë siç ka qenë kjo traditë.

Mendimi i cekur më lartë ka qenë mendim i shumicës së dijetarëve të hadithit, derisa shumica e dijetarëve të usuli-fikhut sahabij e konsiderojnë njeriun që gjatë kohë është shoqëruar me Muhammedin alejhis-selam, ashtu që mund të quhet shok i tij, sipas traditës së përdorimit të kësaj fjale.

Të gjithë as'habët në transmetimin e hadithit konsiderohen besnikë (adl). Të këtij mendimi janë të gjithë dijetarët islamë në të cilët në këtë aspekt mund të mbështetemi. Prandaj pranohet hadithi i çdo sahabiu.

As'habë ka njaft shumë. Ebu Zur'a thotë: "Kur vdiq Pejgamberi i Zotit ka pasur më shumë se njëqind mijë burra dhe gra që i kanë dëgjuar fjalët e Muhammedit alejhis-selam dhe që prej tij i kanë transmetuar hadithet. Në mesin e këtyre as'habëve më së shumti hadithe transmetojnë këta: Ebu Hurejre transmeton 5374 hadithe, Abdullah b. Umeri 2630, Abdullah b. Abbasi 1660, Xhabir b. Abdil-lahi 1540, Enes b. Maliku 2286, Aisheja 2210, Ebu Seid el-Hudrij 1170. As'habët tjerë transmetojnë më pak se një mijë hadithe. Ka të tillë që transmetojnë vetëm një hadith, e ka prej të cilëve kurrfarë transmetimi nuk është mbajtur mend.

Në mesin e as'habëve më të ditur në të cilët janë thirrur edhe as'habët tjerë në çështjet shkencore bëjnë pjesë Umeri, Aliu, Ubej b. Ka'bi, Zejd b. Thabiti, Ebu Derdá'i dhe Ibnu Mes'udi, kurse fetvatë më të shumta janë ruajtur nga Abdullah b. Abbasi.

Edhe as'habët ndërmjet veti dallojnë në përparësi. Kur'ani vetë u jep përparësi atyre që më herët e kanë pranuar Islam. Më të shkëlqyeshmit prej tyre në vend të parë janë katër halifët e parë, pastaj të tjerët prej asherei-mubeshere, ata që kanë marrë pjesë në Bedër etj. Disa dijetarë të hadithit i kanë kategorizuar në dhjetë kategori (*طبقات*) ashtu siç ka bërë Ibni Sa'di, e disa në dymbëdhjetë, siç ka bërë Hakimi.

Njeriu i fundit prej as'habëve ka qenë Ibnul-Tufejl Amir b. Vasile el-Lejthi, i cili vdiq në Mekke në vitin 100 ose 110 H. Para tij i fundit ka vdekur Enes b. Maliku në Basrë në vitin 93 H.

Gjenerata e dytë pas Muhammedit alejhis-selam - tabi'ünët

Njerëzit që e kanë takuar dhe parë Muhammedin alejhis-selam quhen, siç kemi cekur, as'habë, ndërkaq njerëzit që i kanë takuar as'habët quhen *tabi'ünë* (*تابعون* ose *تابعي* - pl. *تابعون*).

Dijetarët e hadithit, tabijj e konsiderojnë njeriun që e ka pritur ose e ka parë ndonjërin prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam, qoftë edhe nëse nuk ka transmetuar asnjë hadith prej tyre. Disa dijetarë të hadithit e kushtëzojnë shoqërimin më të gjatë me sahabiun, e që të mundet dikush të quhet tabijj.

Edhe tabiinët sikur edhe as'habët ndahen në disa kategori (كُتَبَاتٌ), kurse në mesin e radhëve të tyre të para bëjnë pjesë ata që i kanë takuar ashereimubasheret dhe prej tyre e kanë dëgjuar hadithin, pastaj ata që janë lindur gjatë jetës së Muhammedit alejhis-selam, nga baballarët që kanë qenë as'habë. Lloj i veçantë i tabiinëve janë të ashtuquajturit el-Muhadremûn (المُخَضَّرُونَ), e këta janë ata njerëz që kanë jetuar në periudhën paraislame - shahilijetin, pastaj në kohën e Muhammedit alejhis-selam, e më vonë kaluan në Islam, kurse Muhammedin alejhis-selam nuk e kanë parë. Të këtillë janë mbi dyzet veta.

Ndër tabiinët radhiten edhe shtatë dijetarët e famshëm nga Medina, që janë të njohur me emrin "El-Fukahâu-s-seb'a", dmth. shtatë juristët. Këta janë Seid b. El-Mussejeb (vdiq më 93 H.), Kasim b. Muhammed, nipi i Ebu Bekrit (vdiq më 106), Urve b. Zubejr (vdiq më 94), Harixhe b. Zejd b. Thabit (vdiq më 100 H.), Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf (vdiq më 94 H.), Ubejdullah b. Abdil-lah b. Utbe (vdiq më 94 H.) dhe Sulejman b. Jesar (vdiq më 94 H.).

Gjenerata e njerëzve pas tabiinëve quhet "atbâu-t-tâbiîn" (أَتْبَاعُ التَّابِيعِينَ).

*A mundet hadithi të transmetohet
vetëm sipas domethënies*

Nuk ka dyshim se është më mirë që çdo hadith të mbahet mend dhe të transmetohet prej fjalës në fjalë, ashtu siç e kemi dëgjuar. Kështu në të shumtën e rasteve kanë vepruar transmetuesit e hadithit dhe dijetarët e hadithit. Disa dijetarë të hadithit lejojnë që hadithi mund të transmetohet edhe vetëm sipas domethënies, qoftë edhe nëse fjalët dhe rendi i tyre nuk janë të njëjta, dhe kjo me kusht që ai që në këtë mënyrë e transmeton hadithin ta njohë mirë përmbajtjen e hadithit, domethënien e drejtë të çdo fjale dhe domethënien profesionale të hadithit përkatës. Kështu nëse për shembull hadithi flet për ndonjë çështje të fikhut, transmetuesi përkatës duhet ta njohë atë çështje, që mos ta ndryshojë ose prish pa qëllim

përbajtjen e hadithit. Në këtë rast është mirë që transmetuesi përkatës të theksojë se hadithin e ka transmetuar vetëm sipas kuptimit. Dijetarët e hadithit në rastin e këtyre i përdorin shprehjet: *كُونُوا قَالِ بِسْمَتِهِ تَعْرَهُ* etj. Ata e praktikojnë përdorimin e këtyre shprehjeve edhe kur dëshojnë në ndonjë fjalë se a e kanë mbajtur mend saktë ose jo.

El-Hadithu-l-kudsij

Shpeshherë fjalët e hadithit i përshkruhen Zotit, dmth. Muhammedi alejhis-selam thotë: Zoti ka thënë këtë e këtë, psh.:

قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ كُلِّ نَبِيٍّ عَبْدِي نِي

“Zoti i lartësuar ka thënë: ‘Unë sillem ndaj njeriut ashtu si mendon ai për mua’.”, ose:

أَلْتَدْرِمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

“Agjërimi është për Mua, dhe Unë për të do të shpërblej”.

Hadithet e këtilla quhen “*Hadithi kudsij*” (أَخْبَرْتُكَ الْكُذُوبِي) ose “*Hadithi ilahij*” (أَخْبَرْتُكَ الْإِلَهِي), ose “*hadithi rabbânij*” (أَخْبَرْتُكَ الرَّبَّانِي). Në pajtim me këtë hadithi kudsij është hadith i llojit të veçantë, në të cilin Muhammedi alejhis-selam për arsye të shkaqeve të posaçme e ka përdorur mënyrën e mësipërme të të shprehurit, dmth. fjalët ia ka përshkruar Zotit. Prej kësaj nuk mund të kuptohet se edhe hadithet tjera nuk janë prej Zotit, sepse çdo gjë që Pejgamberi alejhis-selam e ka folur në pikëpamje të fesë, ajo është prej Zotit dhe është shpallje e Zotit, siç kuptohet kjo edhe nga këto fjalë kur’anore:

وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَدَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وُحْيٌ يُوحَىٰ

“Dhe ai (Muhammedi) nuk flet nga mendja e tij. Ai (Kur’ani) nuk është tjetër pos shpallje që i shpallet.” (En-Nexhm, 3-4).

Kur’ani dallon nga hadithi kudsij në atë që është shpallur me lloj të veçantë të shpalljes, dmth. vetëm me anë të melekut Xhibril, derisa hadithi kudsij dhe hadithet tjera mund të jenë të shpallura edhe në ndonjë mënyrë tjetër prej mënyrave të njohura të shpalljes. Kur’ani dallon edhe me atë që

vetëm leximi i fjalëve të tij edhe pa i kuptuar është ibadet dhe se ai është mu'xhize (mrekulli).

Nâsih-t dhe mensûh-t

Edhe në mesin e haditheve, njëjtë sikur edhe në mesin e ajeteve kur'anore, ka hadithe që janë vënë jashtë fuqie me hadithet tjera. Të parët quhen "mensûh", e të dytët "nâsih" hadithe (hadithe të abroguara dhe abroguese, N.I.). Për shkencën e fikhut është çështje shumë me rëndësi të njihen hadithet nâsih dhe mensûh. Kjo njëherit është edhe çështje shumë e rëndë. Zuhriu thotë: "Dijetarët e fikhut i ka lodhur dhe i ka lënë të paafte që t'i njohin hadithet nâsih dhe mensûh". Shpeshherë shumica në këtë gabojnë dhe e llogarisin mensûh atë që vërtet nuk është mensûh.

Hadithet mensûh mund të dallohen në disa mënyra:

1. Nga vetë fjalët e Muhammedit alejhis-selam p.sh hadithi

كُنْتُ مَعِيْسَتِكُمْ مِمَّنْ يَزُوُّ الْقَبْرَ فُرُوعًا

kuptojmë se hadithet në të cilat ndalohet vizita varreve janë mensûh dhe janë shfuqizuar kështu që kjo ndalesë është abroguar.

2. Nga fjalët e ndonjërit prej shokëve të Muhammedit alejhis-selam, si psh. siç thotë Xhabir b. Abdullahu.

كَانَ آخِرَ الْأَمْرَيْنِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرْكُ الْأَوْصِيَاءِ
وَمَا مَسَّتِ الدَّارُ.

"Urdhëresa e mëvonshme e Pejgamberit a.s. ka qenë se nuk është obligim të merret abdest pasi të halet ajo që është zier në zjarr".

Nga këto fjalë të Xhabirit kuptohet se të gjitha hadithet në të cilat urdhërohet se abdesti duhet të merret ose të përsëritet, nëse halet ushqimi që është zier ose pjekur - janë mensûh dhe janë shfuqizuar.

3. Shpeshherë mund të mësojmë se ndonjë hadith është mensûh sipas datës. Psh. Imam Shafiu përfundon se hadithi

لَقَطَاوُ الْعَاجِمُ وَالْمَحْجَرُ

“Agjërimin e ka prishur edhe ai që nxjerr gjak edhe ai që i nxirret gjaku”, është abroguar (mensûh) me hadithin në të cilin thuhet:

إِنَّ اللَّهَ صَلَّى عَلَيَّ وَسَلَّمَ أَحْتَجِمُ وَهُوَ مُهْرَمٌ صَائِمٌ

“Muhammedi a.s. ka lejuar të nxirret gjaku duke qenë muhrim (me ihram) dhe duke agjëruar”.

Hadithin e parë e transmeton Sheddad b. Eysi dhe e ka dëgjuar prej Muhammedit alejhis-selam gjatë kohës së çlirimit të Mekkes (në vitin 8 Hixhri).

Hadithin e dytë e transmeton Abdullah b. Abbasi, i cili ka qenë në shoqëri me Muhammedin alejhis-selam në Haxhxin e lamtumirës (vitin e 10-të të Hixhretit) dhe ka parë se Muhammedi alejhis-selam si muhrim dhe duke agjëruar, ka lejuar që atij t’ia nxjerrin gjakun.

Shkurtesat e hadithit

Në veprat e hadithit shpesh ndeshim shumë shkurtesa që përdoren për shkaqe praktike. Pa njohjen e këtyre shkurtesave nuk ka mundësi të shfrytëzohet literatura e hadithit.

Psh. në vend të حَدَّثَنِي يُوفَىٰ përdoret shkurtesa حَدَّثَ

në vend të حَدَّثَنِي بِسْمِ اللَّهِ përdoret shkurtesa بِ ose بِسْمِ

në vend të حَدَّثَنِي بِأَخْبَرَنِي përdoret shkurtesa أَخْبَرَ.

Shpeshherë në sened takojmë vetëm shkronjën “ح”. Me rastin e leximit të hadithit kjo do të lexohet “ha”. Kjo dmth. se senedi i parë në atë vend lëshohet e ndërpritet, kurse merret senedi i dytë. Që të dy senedet takohen atje ku i pari është lëshuar. Në pajtim me këtë shkronja “ح” është shkurtesë prej shprehjes:

«التَّحْوِيلُ» (مِنْ اسْتَدْرَاجٍ إِلَى اسْتَدْرَاجٍ آخَرَ)

Emrat e disa dijetarëve të hadithit dhe tubuesve të hadithit sikur edhe emrat e veprave të tyre shënohen me shkurtesa. Më së shpeshti i hasim këto shkurtesa:

- **ب** Buhariu në Sahihun e vet
- **م** Muslimi në Sahihun e vet
- **ق** dmth. **شوق عبيد** pajtohen Buhariu dhe Muslimi
- **د** Ebu Davudi në Sunenin e vet
- **ت** Tirmidhiu në Xhamiun e vet
- **ن** Nesaiu në Xhamiun e vet
- **•** Ibni Maxhe në Sunenin e vet.
- **ص** Ebu Davudi, Tirmidhiu, Nesaiu dhe Ibni Maxhe në katër përmbledhjet e veta të haditheve
- **ر** Ebu Davudi, Tirmidhiu dhe Nesaiu
- **ح** Ahmed b. Hanbeli në Musnedin e vet
- **ع** Abdullahu, i biri i Ahmed b. Hanbelit, në shtojcat që ia ka shtuar Musnedit të babait
- **ك** Hakimi në Mustedrek
- **خ** Buhariu në veprën *"El-Edebul-mufred"*
- **غ** Buhariu në Tarihun e vet
- **ب** Ibni Hibbâni në Sahihun e vet
- **ز** Ibni Huzejme në Sahihun e vet
- **ض** Dijâ' el-Mukdisi në veprën e vet *"El-Ehâdithu-l-muhtare"*

- طَب Taberaniu në Mu'xhemium e Madh të vet
- طَس Taberaniu në Mu'xhemium e Mesëm të vet
- طَص Taberaniu në Mu'xhemium e Vogël të vet
- مَس Sêid b. Mensur në Sunenin e vet
- شِ Ibnu Ebi Shejbe në Musannefin ose Musnedin e vet
- ع Ebu Ja'la në Musnedin e vet
- قَط Darekutni në Sunenin e vet
- فِر Dejlemiu në Firdevsin e vet
- حِل Ebu Nuajmi në veprën "Hiljetul-evlijâ"
- هِب Bejhekiu në Shuabu-l-iman
- هِن Bejhekiu në Sunen
- عِد Ibnu Adijj në Kamil
- عِن Ukajliu në Kitabu-d-duafa'a
- خَط Hatib Bagdadiu në Tarihu-l-Bagdadi
- ط Ebu Davud et-Tajalisi në Musned
- سَك Ibnu Asakiri në Tarihu-d-Dimeshk (Sham).

*Gjërat tjera me rëndësi që doemos
duhet t'i njohë at që merret me hadith*

Përveç gjithë të theksuarës për shkencën e hadithit, është me rëndësi të madhe të njihet domethënia e fjalëve arabe rrallë të përdorura, që janë të theksuara në tekstet e shumë haditheve. Fjalët e tilla quhen "garibu-l-hadith" (غريب الحديث). Për këto fjalë janë shkruar fjalorë të veçantë, e

ndërmjet tyre më i njohur është fjalori "En-Nihaje fi garibi-l-hadithi ve-l-ether" i Mexhdudin Ibnu-l-Ethirit (vdiq më 606 H.).

Po ashtu është me rëndësi të njihen edhe ato hadithe të cilat vetëm në dukje e sipër me njëri-tjetrin ndeshen (muhtelifu-l-hadith - مُخْتَلِفُ الْحَدِيثِ) dhe të njihet shpjegimi i tyre i drejtë, në mënyrë që ato kundërhënie sipërfaqësore të evitohet. Për këtë lloj të shkencës së hadithit i pari ka shkruar Imam Shafiiu. Vepra e tij edhe është botuar. Pas tij në këtë fushë të shkencës së hadithit janë shkruar edhe shumë vepra të tjera, prej të cilave është përhapur dhe është botuar ajo që e ka shkruar Ibnu Kutejbe ed-Dineveri (vdiq më 276 H.) me titull "Te'vilu muhtelifi-l-hadith".

Sado që për të kuptuarit e ajeteve kur'anore është me rëndësi të njihen shkaqet dhe arsyet e shpalljes së disa ajeteve (أَسْبَابُ التَّرْوِيلِ), po ashtu edhe në shkencën e hadithit është me rëndësi të njihen arsyet dhe shkaqet e disa haditheve, dhe me çfarë rasti i ka theksuar Muhammedi alejhis-selam (أَسْبَابُ وُرُودِ الْحَدِيثِ). Edhe për këtë janë shkruar vepra të veçanta.

Sidomos është me rëndësi të njihen biografitë e transmetuesve të haditheve; emrat e tyre - الْأَسْمَاءُ - kunjet e tyre - الْكُنَى - ofiqet dhe mbiemrat e tyre - الْأَلْيَافُ, etj. Shpeshherë disa njerëz kanë emra të njëjtë, e atëherë më tepër pajtohen në emrat e baballarëve dhe gjyshërve të tyre. Në këtë rast ata duhet të dallohen prej njëri - tjetrit. Emrat e tillë quhen "el-muttefikü ve-l-mufterik" (الْمُتَّفِقُونَ وَالْمُفْتَرِقُونَ). Nganjëherë shumë emra në alfabetin arab shkruhen ngjashëm ndonëse në shqiptim dallojnë, kështu që edhe ato duhet njohur dhe dalluar.

Psh. سَلَامٌ (Selâm) dhe سَلَامٌ (Sel-lâm) ose حَبَّانٌ (Habbân) dhe حَبَّانٌ (Hibbân) e حَيَّانٌ (Hajjân), etj.

Emrat e tillë quhen "el-mu'telifu ve-l-muhtelif" (الْمُتَلَفُّ وَالْمُحْتَلِفُ).

Më me rëndësi është të njihen transmetuesit e sigurt të hadithit (الْإِسْنَادُ) dhe të dallohen prej të pasigurtëve dhe të dobtëve (الضُّعْفَاءُ). Për këtë është shkruar, hiç më pak se një literaturë e tërë, që numëron me qindra vepra. Shumë larg do të shkonim sikur së paku diçka për këtë të themi.

SHËNIM PËR AUTORIN

Haxhi Mehmed Hanxhiqi u lind në Sarajevë më 16.12.1906. Këtu e kreu mektebin, ruzhdijen (shkollë fillore me program të zgjeruar) dhe Gjimnazin e sheriatit. Maturoi më 1926 e pastaj shkoi në Kajro dhe u regjistrua në "El-Ez'her". Diplomoi më 1931. Këtë vit e kreu edhe haxhësinë. Pas kthimit në Sarajevë, u emërua arsimtar në Medresenë e Gazi Husrevbeut dhe për prefekt në konviktin e saj. Në vitin 1937 është transferuar në bibliotekën e Gazi Husrevbeut. Kur në vitin 1939 vdiq Muhammed ef. Tufo, profesor në Shkollën e lartë islame sheriatiko-teologjike Hanxhiqi u zgjodh ligjërues me kontratë në këtë shkollë për lëndët tefsir (shpjegimi i Kur'anit) dhe bazat e filozofia e të drejtës së sheriatit (usuli fikh). Në fillim të vitit 1944 u emërua për profesor të rregullt të kësaj shkolle. Vdiq më 29. 7. 1944 në moshën 38 vjeçare.

Mehmed Hanxhiqi filloi të shkruajë qysh si nxënës i shkollës së mesme, kurse artikullin e parë e botoi në "Novi Behar" më 1928. Prej atëherë e deri në vdekje shkroi dhe botoi mbi treqind punime, më të shkurta e më të gjata, prej të cilave disa janë botuar edhe si monografi të veçanta. Ka shkruar për tema nga të gjitha fushat e shkencës islame. E ka hulumtuar punën letrare të muslimanëve boshnjako-hercegovas në gjuhët orientale sikur edhe historinë kulturore të tyre. Edhe nga fusha e historisë së Islamit dhe muslimanëve përgjithësisht ka shkruar disa punime. Ka dhënë kontributin e tij edhe në zgjidhjen e shumë çështjeve aktuale nga jeta e muslimanëve të Bosnjë e Hercegovinës.

Hanxhiqi shkroi *Ilmu-I-kelemin*, libër shkollor nga akaidi, i cili përdorej në klasën e tetë të shkollave të mesme si libër për mësim-besimin. Krahas dr. Shaqir Sikiriqit dhe Muhamed Pashiqit mori pjesë në hartimin e *gramatikës arabe* për klasët e larta të shkollave të mesme. Kjo gramatikë u botua në dy pjesë. *Hyrjen në shkencën e tefsirit dhe hadithit* Hanxhiqi e shkroi si doracak, që do t'u shërbejë nxënësve të Medresesë së Gazi Husrevbeut për lëndët tefsir e hadith, sepse edhe librat edhe doracakët për këtë lëndë kanë qenë në gjuhën arabe. *Vazet* e Hanxhiqit i botoi Këshilli kryesor i El-Hidajes me qëllim që t'u shërbejnë imamëve dhe mualimëve si

material për hartimin e hutbeve, vazeve dhe ligjëratave. *Ligjëratat e veta nga tefsiri dhe usuli-fikhu* Hanxhiqi tashmë i kishte përgatitur për botim, por vdekja e hershme e pengoi në këtë. Punimi i tij "Mbi hutben" ("Glasnik islamske vjerske zajednice", 1935) shërbeu si shembull se si duhet përpiluar hutbet, cilat gjëra kanë përparësi si dhe çka duhet të flakët nga hutbet tona të rëndomta.

Nga historia e muslimanëve Hanxhiqi ka shkruar për muslimanët në Sicili, për halifin Umer ibn Abdu-l-aziz, për muslimanët në Spanjë, Hungari dhe Poloni.

Duke e studiuar punën letrare të muslimanëve boshnjako-hercegovas në gjuhët orientale, Hanxhiqi pos "*Punës letrare të muslimanëve boshnjako-hercegovas*" ka dhënë edhe mbi njëzet punime nga kjo fushë (veçan i ka përpunuar Ibrahim ef. Peçevi - Alajbegoviqin, Husein Lamekaniun, Vahdetin e të tjerë). Planifikonte përkthimin e Historisë së madhe islame Asri seadet nga gjuha turke (në nëntë vëllime). Nga kjo përktheu vëllimin e parë dhe një të tretën e vëllimit të dytë, por vdekja edhe në këtë e pengoi.

Rahmetli Hanxhiqi shkroi edhe në gjuhën arabe. Qysh kur gjendej në studime në Kajro, botoi tre punime në gjuhën arabe. Në "*El-Xhevheru-l-ethna fi terâxhumi ulemai ve shuarat Bosna*" ka dhënë pasqyrën e punës së muslimanëve të Bosnjë e Hercegovinës në gjuhët orientale, derisa në dy punimet tjera "*Hajatu-l-enbija*" dhe "*El-Kelimu-t-tajib...*" ka dhënë shpjegime e komente për disa hadithe. Në "Glasnikun" e BFI-së (1933-1935) dhe në *El-Hidaje* (1936-1939) botoi disa artikuj po ashtu në gjuhën arabe. Me rastin e festimit të katërqindvjetorit të Gazi Husrevbeut, Hanxhiqi thuri një poezi më të gjatë në gjuhën arabe si mirënjohje Gazi Husrevbeut "*Kasidetun fi med'hi-l-Gazi Husrev-beg*". Edhe punimin e vet "*Puna letrare e muslimanëve boshnjako-hercegovas*" e përfundoi me disa vargje (7 dyvargësh) në gjuhën arabe.

Me rastin e botimit në gjuhën shqipe të kësaj vepre - doracaku, ndiejmë për obligim t'i cekim disa gjëra. E para, nxënësve të medreseve dhe kuadrin fetar, por edhe lexuesve të interesuar përgjithësisht, u bëjmë të mundur të njihen me këtë problematikë nga këndi i ehli-s-sunnetit, shkurt dhe qartë. E dyta, me përkthimin e kësaj vepre, pos që fitojmë një vepër me vlerë, rahmetli Mehmedit ia përjetësojmë emrin dhe popullin boshnjak e shqiptar i bashkojmë edhe më tepër. E treta, lexuesve u kërkohet ndjesë për lëshimet eventuale, sepse vetëm All-llahu xh.sh. është Absolut i Përkryer.

Në boshnjakishte kjo vepër ka përjetuar tre botime. Botimi i parë u realizua në vitin 1937. Ne përkthimin e kemi bërë nga botimi i tretë, Sarajevë, 1972.

All-llahu i shpërbleftë të gjithë ata që kontribuan që kjo vepër të arrijë deri te lexuesi i ndershëm. Amin!

Përkthyesi

10 Rexheb 1416 H.
03, Dhjetor 1995

PASTHËNIE

Përmbajtja:

PARATHENIA E BOTIMIT TË PARË.....	5
HYRJE NË SHKENCËN E HADITHIT.....	7
<i>Hadith, sunnet, haber dhe ether</i>	7
<i>Metni, senedi, isnâdi, rivâjete dhe râviu</i>	9
<i>Musnidi, muhadidhi, háfidhi, hadi dhe hákimi</i>	10
<i>Hadithi si burim fetar</i>	12
<i>Shkenca e hadithit dhe ndarja e saj</i>	14
<i>Pasqyrë e shkurtër e punës mbi terminologjinë e hadithit</i>	15
<i>Puna rreth tubimit të hadithit</i>	16
<i>I. Mbatmendja e haditheve përmendsh</i>	16
<i>II. Fillimi i tubimit të haditheve në libra</i>	18
<i>III. Tubimi i haditheve së bashku me fetvatë e as'habëve dhe tabiinëve</i>	20
<i>IV. Shkrimi ekskluziv i përmbledhjeve të hadithit</i>	20
<i>V. Ndarja e haditheve autentike në përmbledhje të veçanta</i>	20
<i>VI. Komentimi i diso përmbledhjeve të hadithit dhe përparimi e përsosja e tyre</i>	21
<i>Llojet e ndryshme të përmbledhjeve të hadithit</i>	21
PËRMBLEDHJET MË TË NJOHURA TË HADITHIT.....	23
<i>A. Veprat e katër imamëve</i>	23
<i>B. El-Kutubu-s-sitte (gjashitë përmbledhjet më të njohura të hadithit)</i>	24
PËRMBLEDHJET TJERA MË TË NJOHURA TË HADITHIT.....	27
BIOGRAFITË E TUBUESVE MË TË NJOHUR TË HADITHEVE.....	28
<i>Ndarja e hadithit në mutevatir, meshhur dhe ahad</i>	34
<i>Ndarja e haditheve sipas autenticitetit</i>	36
<i>Ndarja e hadithit sipas metnit</i>	38
<i>Ndarja e hadithit sipas senedit</i>	39
<i>Emërtimet më të njohura të haditheve të dobëta</i>	42
<i>Rregulla aproksimative për njohjen më të lehtë të vlerës së hadithit</i>	45
<i>Mutabea, shâhid dhe i' tibâr</i>	46
<i>Çfarë duhet të jenë transmetuesit e haditheve</i>	46
<i>Pranimi dhe ligjërimi i hadithit</i>	48
<i>As'habët apo shokët e Pejgamberit</i>	50
<i>Gjenerata e dytë pas Muhammedit alejhis-selam - tabi'ünët</i>	52
<i>A mundet hadithi të transmetohet vetëm sipas domethënies</i>	53
<i>El-Hadithu-l-kudsij</i>	54
<i>Nâsîh-i dhe mensûh-i</i>	55
<i>Shkurtesat e hadithit</i>	56
<i>Gjërat tjera me rëndësi që doemos duhet t'i njohë ai që merret me hadith</i>	58
SHËNIM PËR AUTORIN.....	61

Mehmed Hanxhiq
HYRJE NË SHKENCËN E HADITHIT

Recensent
Prof. Nuredin Ahmeti

Redaktor gjuhësor - korrektor
Fatmire Ajdini - Hoxha

Përgatitja kompjuterike dhe shtypi
Focus - Shkup

SH.B. "Logos-A"
II Mak. brigada, QT "Treska" X / 7
91000 Shkup
Tel/Fax: (389) 91 611-508

Според мислењето на министерството за култура бр. 08/1-4/37-37 од 15.01.1997 година, за *Вовед во хадискајна наука* се плаќа повластена даночна стапка.

Sipas mendimit të Ministrisë për Kulturë Nr. 08/1-4/37-37 të datës 15.01.1997, për *Hyrje në shkencën e hadithit* bëhet pagesa e lehtësuar tatimore.